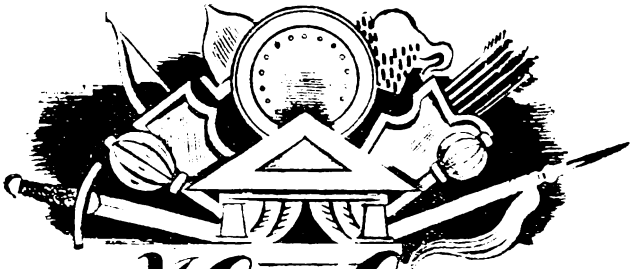

Нова СЦЕНА

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

МИКОЛА ЧИРСЬКИЙ

ПЯНИЙ РЕЙД

НАКЛАДОМ
ВИДАВНИЦТВА
ДЕШЕВА КНИЖКА
ВИДАЄ В. КУНАНЕЦЬ

МИКОЛА ЧИРСЬКИЙ

ПЯНИЙ РЕЙД

Сценічний монтаж із пятьох образів

Образки (сценічне оформлення)
арт. мал. Михайла Михалевича

ДОЗВОЛЕНО ВИСТАВЛЯТИ НА СЦЕНІ БЕЗ ОКРЕМОГО ДОЗВОЛУ ВСІМ АМАТОРСЬКИМ ГУРТКАМ ПРИ КУЛЬТ.-ОСВІТНІХ УСТАНОВАХ. ПРОФЕСІЙНІ ТЕАТРИ МУСЯТЬ ЗВЕРТАТИСЯ ЗА ДОЗВОЛОМ ДО А В Т О Р А.

1938

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА „ДЕШЕВА КНИЖКА" ЛЬВІВ
З Друкарні „Слово" Львів, вул. Чацького ч. 6.

ВІД АВТОРА

Пускаючи у світ (а може й у світло рампи) цей „сценічний монтаж", вважаю потрібним підпертн його деякими завважами. Вживаю цього слова „підперти", маючи на увазі не „пересічного читача", а „майбутніх режисерів" і „майбутніх рецензентів".

За „нормальних" обставин ця передмова була б мабуть зайва. Але в нашій театральній дійсності це не так. Більшість театральних осередків і в краю і скрізь, де доля занесла наших земляків, не мають досвідчених, фахових режисерів, які уміли б надати п'єсі ту чи іншу сценічну форму; „оголити", в ній захований, сценічний „нерв", видобути з п'єси всі нюанси і тонкощі; підкреслити дрібниці, що власне й творить стиль спектакля, який не сміє бути, звичайною собі, „метаморфозою" сценічного твору.

Навіть професійний наш театр не стоїть (і далеко не стоїть) на відповідній височині в цьому розумінні. І таким чином, ясна річ, він не може „давати тону" для театрів аматорських. Наслідок — небезпечні симптоми театрального маразму. Попередня моя п'єса (дуже елементарна і легка до поставлення) зазнала найкарколомніших метаморфоз, що на них одначе зовсім не було позначок якогось „шукання", а натомість всі познаки малої сценічної грамотности.

Цей „злий досвід" спонукав мене додати до цього монтажу деякі пояснення. Річ у тім, що на нашій сцені запанували дві загрозливі постаті. Це — епігон і дилетант. Старший український драматичний репертуар та його сценічне оформлення, не надхнули наших діячів театру (и не маю на увазі театру над Дніпром, який зі зрозумілих причин займає в нашій театральній дійсності цілком особливе місце) на творче продовження традиції старого українського театру, а навпаки ніби вбив у них творчу потугу.

Витворився так оцей небезпечний, для розвитку театру, шабльон, до якого скам'янілих форм намагаються наші театрали силоміць вбгати кожну нову появу. І це замість того, щоб якраз навпаки п о н о в л ю в а т и те, що є ще „співзвучне нашій добі" в старому „Українському Репертурі" (або сценічно „оспівзвучнювати" його) в репертуарі, який є разом із тим невичерпальним джерелом із золотим дном (тільки хотіти і вміти шукати це золото в ньому)...

„Пляний Рейд", як я вже зазначив, є сценічним монтажем з 5-тьох образів, з яких кожний написаний в іншому стилі. Цей „еклектизм" не є випадковий. Я хотів таким способом підгорнти, розжевріти уяву громадянства, розігнати імлу, якою вже вкривається ця Героїчна Епопея...

Мені можуть сказати: „Але при чому тут еклектизм?" А це той „універсальний ключик" — до кожного серця...

Тепер по кілька слів до кожного образу зокрема.

ОБРАЗ ПЕРШИЙ: (дивись декоративне оформлення п. М. Михалевича на образку ч. І.) це тільки прелюдія. Найреальніші з усіх (в цілому монтажі) події в ній немов у імлі. Всі діяльоги у півтонах. Все тут „випадкове" — майже зайве (більшість взагалі уважатиме цю прелюдію зайвою). „Драматизм" її „легкий". В сцені, коли Гартман знаходить свою дружину в обіймах Чорногуза — ніякого „особливо" напруження:... (не в тому „сіль" цієї події). Після ш е п о т у сичання) Гартмана:... „Люїзо!"... „підкреслити пещирість зворушення Люїзи фразою: „Мій Боже, ти так кричиш..."

Підкреслити легкість такого конфлікту на тлі героїчної трагедії 359-ти. „Трію сміху" — кінець образу має бути не лише „самохарактеристикою" кожного з учасників, але також характеристикою ситуації та с т а в л е н н я д о н е ї к о ж н о г о з н и х з о к р е м а. На це прошу п. п. режисерів дуже звернути увагу.

ОБРАЗ ДРУГИЙ: (образок ч. 2). Він прикметний тим, що всі діеві особи в ньому знаходяться в стані легкої екзальтації. Цей „нервовий холодок", опяніння от-тут перед самим кордоном, після таборових бараків і колючих дротів довкола, коли нарешті віянув їм в обличчя „вільний вітер". Весь цей настрій відбивається в кожнім реченні, в кожнім жесті. Найтверезішим є сот. Садок.

Навіть його „жест" із револьвером має в собі більш холодного розрахунку на ефект, як патосу. Доречі: — я уникаю докладної характеристики дієвих осіб. Дозволяю собі тільки дещо в них підкреслити. Взагалі, для окреслення кожного з персонажів вживаю майже „пунктірної техніки". Не бажаючи конкретизувати зображення, думаю, що лишаю таким чином, більше вільного місця для творчої індивідуальности актора.

ОБРАЗ ТРЕТІЙ: (образок 3). Українська душа в певну добу виявляла себе і оформлювалася головно в мистецтві — в пісні, в літературі, в театрі. В цьому останньому прибрала навіть більш конкретну форму... Втілювалася в ній. З вибухом 17-того року, Українська Стихія вийшла з „берегів рампи", прорвала штучні перепони і бурхливо розіллялася по українській землі, запліднюючи її новим життям, що буйно зросло на ній...

Український театр тоді, немов розширився, охопив далечінь: тисячі акторів вирили гігантську сцену, де відгоравалася величня містерія Відродження.

І так сталося, що на стилі Української Революції відбився стиль Українського Театру. Про це я й хотів натякнути (в п. п. режисерам треба це підкреслити) в третьому образі... Діяльор і дія відбуваються в цьому дусі, спочатку виразніше, — дедалі (як отте нове життя вривається туди) менш виразно, поки не закінчується новим стилем — „стилем Маряни".

Доречі: Маряна (в цьому образі) весь час у „масці"; вона „грає" і в сцені з Чогногузом, Гартманом і Пальченком; і в сцені з трьома вояками (червоноармійцями). І тільки в останній зустрічі з Чорногузом та під кінець образу — робиться сама-собою, скидає „маску" виявляє „глибини своєї душі", робиться „справжньою" Маряною і разом із тим Маряною символічною. Такою вже вона лишається до самого кінця цілої речі взагалі.

Пальченко, найбільш з усіх екзальтований, відчув Маряну найскорше й найкраще (тому й став раптом перед нею навколішки, цілуючи край сукні). Гартман найменш „впадає в тон" Українського Театру (його стилю). Це, думаю, зрозуміле: все ж таки — „чужа кров".

ОБРАЗ ЧЕТВЕРТИЙ: (образок 4). Я думаю, що кожна „пересічна людина" (ще кажуть: — „сіра", „сірий герой") здібна деколи вирости, за деяких обставин, понад оцю „пересічність"...

Вона тоді, немов вривається з цих „реалістичних" обіймів буденщини. Душа людини — „море глибоке й таємне", — але як і це, — має вона свої „береги". Деколи довгими роками живуть люди таким „берегом". Деколи й умирають, не виявляючи своїх глибин, (не було чого, не траплялося нагоди), але в кожній людській душі ця глибінь захована....

Так і в цих 359 героїв-мучеників.

Початок четвертого образу знаходить їх у момент, коли вони виявляють оцей „берег" своїх душ. Бо тільки „берег" реагує на фізичні страждання голоду, холоду, страху за своє існування. Чи щось в цьому дусі... Тоді цей „берег" вривається маленькими, легкими хвилями. (Вони декому видаються „горами хвиль", бурею викликаними. Це тим, що бурі власне ніколи не бачили і не зазнали). І ось, коли налітає справжній шторм, підносяться тоді з глибини моря-душі величезні, страшні і прекрасні у своїй величності хвилі, що високо над обріями здіймають запінені свої гребіні у патетичному, божескому зворушенні. Ось тоді треба шукати за безсмертям. Тоді переконуємось, що душа людини вічна.

Такою картиною пориву і мав би закінчитися четвертий образ.

ОБРАЗ ПЯТИЙ: (образок 5). Цілком „продовжує наш побутовий театр", тільки сюди „легким струменем" вливається якийсь новий подув, з'являється тут новий чинник. Це той незримий персонаж, довкола якого крутиться ціла дія, і який нарешті прибирає на сцені вигляд кашкета з тризубом, що стає „головною дієвою особою" в цьому образі. Цілий цей образ має йти в реалістичних тонах із символічним закінченням. Цей символ кидає світло довкола себе і в цьому світлі всі реальні особи і вчинки загортаються містичним сяйвом...

Ось це і все, чим я хотів підперти свій „сценічний монтаж", коли не рахувати покинчих кількох слів до п. п. театральних рецензентів. Отже ж театральна критика. Думаю, що в нашому театральному лихолітті цей важливий складник (театру) зі всіх слабих його складників, є найслабший; дарма, що прибірає зо всіх найбільш „горду позу". (Це очевидно "гордість" найпорожнішого колосу). Але значення цього складника безсумніву кольосальне. (Вибачте цей несподіваний каламбур). Я належу до числа тих „нещасливих авторів", що нажаль не мають безпосереднього звязку з театром. Тому то до п. п. театральних рецензентів маю найбільші претенсії. Я досить давно слідкую в нашій пресі

за кожною театральною рецензією і поступово прийшов, наслідком цього, до твердого переконання, що в нас театрально грамотних рецензентів немає. (Точніше, що театрально грамотні рецензенти не виступають на сторінках нашої преси, хоч може взагалі й існують... Тому то будькому слідкувати за еволюцією Українського Театру в краю і закордоном немає змоги. Тому то проблема театру зовсім не є ані актуальною ані популярною серед нашого громадянства... Маю сміливість твердити, що в першу чергу цей стан завинили театральні рецензенти. Вони повинні рішуче обернутися лицем до Українського Театру; навчитися його любити чи ненавидіти (і це і друге є корисне. Бо любов творитиме цінності в ньому, а ненависть руйнуватиме нікчемності його)...

Пригадується мені одна рецензія в поважному українському щоденнику, що в ній автор не може відрізнити „яви" від „відслони". Припускаю, що „рецензент" знає всетаки, що це „ява", а що „відслона" чи „дія". Але про „яву" написав так — з недбальства, з неохайности. Все одно, мовляв, — „який там у нас театр"! Страшні сноби ці деякі пани рецензенти, „які там песи!" Все одно, мовляв, — безголів'я. Отже ж більше, рецензенти, уважности, більше театральної культурности, більше охайности. Все це відноситься і до тих і до цих чинників, в однаковій мірі, до нас включно. І все це в ім'я оздоровлення атмосфери довкола, і в самому Українському Театрі.

МИКОЛА ЧИРСЬКИЙ.

Чехи, 29. X. 1937.

ПЯНИЙ РЕЙД

Епільоґ, що його місце напочатку.

Невелике малярське ателье на піддаші. Пальченко, в заляпаному барвами халаті, миє пензлі. Незабаром грюкіт у двері. Насвистуючи, Пальченко спочатку не чує. Тоді до грюкоту приєднується чийсь нетерплячий голос: **„Гальо!.. Гальо!..** і знову стук у двері. Пальченко нарешті почув. Кинув пензлі, біжить у сіни. Звідти невиразні згуки. Уривчаста, нетерпляча мова, далі голос Пальченка, виклик здивування й радости. Увіходить Ґартман, огрядний добродій у подорожньому шкіряному пальті.

Образ перший

1. ПАЛЬЧЕНКО; 2. ҐАРТМАН; 3. ЧОРНОГУЗ; 4. ЛЮЇЗА.

„Три старших лицарі стернею продудніли,
Три старших лицарі над яром зупинились..."
Ю. Дараган.

ҐАРТМАН (голосно й радісно, але удає обурення): **Що за порядки, Доннер Веттер! Сто тисяч разів вам казав: купіть дзвінок, лайте на двері дзвінок... Де Валентин?**

ПАЛЬЧЕНКО (говорить, загикуючись): **З-доров... Здоров, Ґартмане... Д-дуже я радий, що ти н-нарешті приїхав. Н-ну роздягайся... Сідай о-оотут на канапі.**

ҐАРТМАН (сідає, не роздяраючись): **Я лише на хвилину заїхав подорозі... Дуже радий вас бачити. Куди він повіявся той Валько? Що нового?..**

ПАЛЬЧЕНКО (з великою відданістю дивиться на друга): **Бур-бур-жуй з тебе... здоровий бу-буржуй, і потовстів ще більше...**

ҐАРТМАН (подивився в дзеркало): **Невже? І де там потовстів! Це тобі здається. Та ж я кілька ночей не спав. Усе в дорозі й у дорозі. Слово чесне і вночі з авта не вилазив. Собаче життя. Гроші, гроші... Ґельд, Ґельд, Пальцю... Це моє „фір Елізе".**

ПАЛЬЧЕНКО: Д-довго ї-їздив... Т-ти ж казав, тільки на місяць...

ҐАРТМАН: Мусів... От — ти. Скидай, Пальцю, цього жупана. Навіщо ти миеш тому Валькові пензлі? Чи він сам не може? Бачите його, яка пяпя...

ПАЛЬЧЕНКО: Щось я м-мушу ро-робити...

ҐАРТМАН: Гадаеш ціле життя Валькові пензлі мити?

ПАЛЬЧЕНКО: Це-це, б-брат, к-кардинальне питання.

ҐАРТМАН: Ні, це кримінальне питання.

ПАЛЬЧЕНКО: Н-не можу вже вічно сидіти на карку у тебе й Валентина.

ҐАРТМАН: Уф, уф, поїхали наші... Не той, не базікай.

ПАЛЬЧЕНКО: Ні... Слухай, Ґа-ґартмане, не м-можу бути вічно на твоїх х-хлібах.

ҐАРТМАН: Іди ти знаеш куди-.. (дражнить) „х-х-хлібах"... Я тобі раз назавжди заборонив такі глупства базікати... Я тобі казав, що тебе до якогось діла влаштую. Розумно?..

ПАЛЬЧЕНКО: Ти н-не сердься, Ґартмане... Я, знаеш, ч-чудак, к-коли справа т-торкається...

ҐАРТМАН: Ах, знаю, знаю... Стара мельодія... Роздягайся й одя-

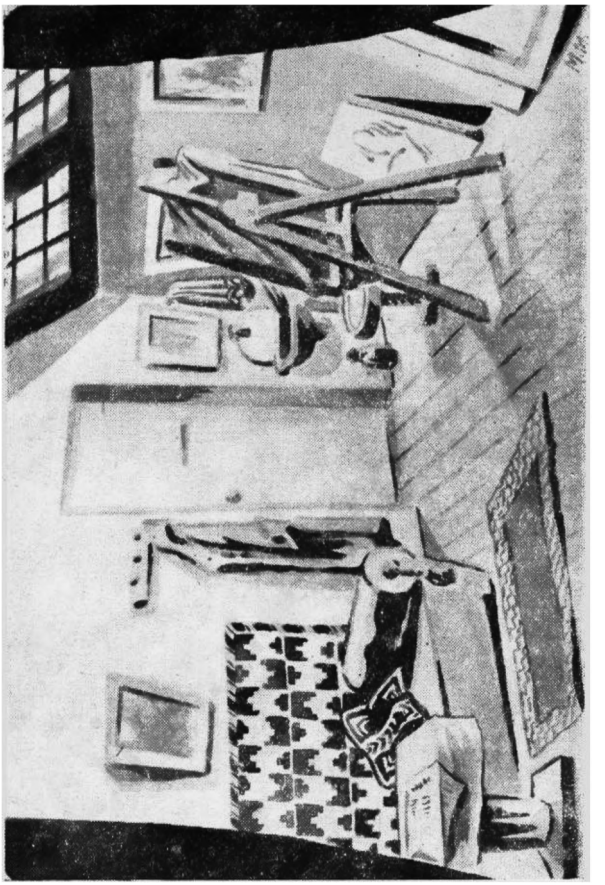

М. МИХАЛЕВИЧ: Декорації образа першого.

гайся. Поїдеш зі мною.

ПАЛЬЧЕНКО: Д-дуже р-радо...,але н-не можу... Обіцяв Валєнтинові на нього п-почекати...

ГАРТМАН: Ну, то хоч проїдешся трохи. До мене заходити не мусиш і зараз же повернешся. Тобі ж певне треба щось купити в місті, ні?

ПАЛЬЧЕНКО: Т-та треба...

ГАРТМАН (стягає з нього халат): Ну так раз-два. Мене ж іще дехто чекає... Ну, ні? (одягає на нього капелюх). Це твій?

ПАЛЬЧЕНКО: М-мій... Че-чекай, я по-мию руки.

ГАРТМАН: Майн Готт Ну, скоро!

ПАЛЬЧЕНКО (миє руки): **А к-коли приїдеш до н-нас? Ввалентий теж вже скучив за тобою...**

ГАРТМАН: Я теж, я теж (це машинально, видко, що думає про щось інше). **До нас ти заходив, Пальцю? Що там?..** (усміхається) **Люїза?...**

ПАЛЬЧЕНКО (витирає руки):**Б-був, але н-не застав дома...**

ГАРТМАН: Ну, то ходім (тягне його. У дверях спиняється, шепоче йому на вухо, але так голосно, що це почув би й глухий). **Скучив я брат за моєю кляйне Люїзою... Можна це, чи ні козакові? Хе-хе-хе... Що? Геген вір** (виштовхує Пальченка за двері й виходить сам. У сінях ще чути його голосний сміх. Раптом знову заглядає до кімнати. Показує на мольберт прикритий полотном: **„А це що, Пальцю? Новий образ Валька?"** Пальченко тягне його за рукав: **„Н-ні, н-ні, то нічого, т-то т-таємниця".** Вийшли. Чути, як хляснули двері. Велика павза. Потім увіходить Чорноуз. Високий, чорний, худий. Людина живої та веселої вдачі, вражлива, холеричного темпераменту. Вилиці його випнуті, очі трохи розкосі, похмурі. Він спинився у дверях. Ніби прислухується. Потім повільно зачиняє двері. Далі різким рухом скидає з себе плаща, жбурляє його на канапу. Сів і хвилину дивиться перед себе. Раптом погляд його спинився на прикритому мольберті. Прудко скочив до нього, зірвав накривку. Стиснув зуби і злісно дивиться на зображений там жіночий портрет. Обличчя його темніє, набрякає гнівом. Раптом обернувся до стола, вхопив ніж, підняв руку, немов бажаючи різонути по полотну. В цей мент увіходить Люїза).

ЛЮЇЗА (кинулась до нього): **О, що ти!.. Що ти Валь!..** (схопила руку).

ВАЛЄНТИН (похмуро): **Я його породив, я його вбю...**

ЛЮЇЗА: Завіщо?

ВАЛЄНТИН: За зраду.

ЛЮЇЗА: Хто зрадив?

ВАЛЄНТИН: Ви...

ЛЮЇЗА: „Ви"? (бере в нього з рук ножа, жбурляє геть). **Що тобі сталося?...**

ВАЛЄНТИН (чмихнув. Щось ніби сміх): **Ваш чоловік повернувся.**

ЛЮЇЗА: Ох... Невже?.. (заметушилася) **Тоді я мушу швидше додому... Коли, де ти його бачив? Чи може це жарт, Валі?.. Та ну, говори ж, мій Боже!..**

ВАЛЄНТИН: Він був тут...

ЛЮЇЗА (машинально): **Тут?.. ти... Ви... говорили?...**

ВАЛЄНТИН: Ні, ми не бачились...

ЛЮЇЗА: Не бачились?.. А якже ж?..

ВАЛЄНТИН: А так дуже просто.

ЛЮЇЗА: Ви в сварці, чи що?.. Та говоріть нарешті зрозуміло...

ВАЛЄНТИН (вяло): **На сходах почув його голос. Він і Палець ішли від нас. Я не схотів з ним зустрітися, заховався, поки вонн не пройшли повз мене. Я притиснувся до стіни, як справжній злодій...** (шорстко). **Це я! — мусів ховатися перед ним.**

ЛЮЇЗА (сідає на канапу. Аби щось сказати):**Ну, що ж...**

ВАЛЄНТИН (тихо): **„Ну, що ж"... Чи вперше твориться такий трьохкутник. ...Чоловік, жінка — ami de la maison. Чи як це називається в легких комедіях... Хтось вірить, хтось дуже граційно зраджує... Клясична, так мовити б, зрада... А докори сумління в цьому випадку, рівнож клясична банальність... Так?.. Ні?!..**

ЛЮЇЗА (зідхнула): **Ви русскі завжди...**

ВАЛЄНТИН (з гримасою): **Мені набридло весь час вам нагадувати, що я не русскій...**

ЛЮЇЗА: Ну, все одно — українці...

ВАЛЄНТИН: Не все одно...

ЛЮЇЗА: Добре, не в тому річ... словом, ви слав'яни, чи що... Ваш слав'янський темперамент не відповідає перечуленому сумлінню... А хто має темперамент, не сміє мати докорів сумління. А хто має...

ВАЛЄНТИН: Ну, добре, я знаю це. А чи припускаєте ви, Люїзо, звичайніське почуття вдячности... Га?... І слово: дяка — данке, данк.

ЛЮЇЗА: Знаю, знаю (раптом заметушилася). **Ох, Боже, та ж я мушу додому. Що я собі думаю!...** (перед зеркалом чепуриться). **Знаю, знаю, про що...** (обернулася. Підкреслено). **Ви говорите...** (наближається до нього зовсім близько). **А що ви гадаєте, Валь... До кого вам слід було б почувати вдячність більше? До мене чи до Гартмана... а?.. Відповідайте, прошу!**

ВАЛЄНТИН (крізь зуби): **Думаю, що це найбільш гадюче на світі питання!..**

ЛЮЇЗА: Тобто питання наймудріше, наймудріше, Валь... Ну, добре... А тепер я зникаю... Чуєте Валь?.. (гримаса). **Гм?** (натягає рукавички).

ВАЛЄНТИН: (похмуро мовчить).

ЛЮЇЗА (по павзі. Граючи очима): **Ви не затримуєте мене, Валь, Гм?...**

ВАЛЄНТИН: Працю я скінчив. Модель непотрібна вже.

ЛЮЇЗА: Справді... О, як це чемно...

ВАЛЄНТИН (відвернувся): **Чим швидше ви підете, тим краще.**

ЛЮЇЗА (збентежено): **Ви гадаєте, він може прийти сюди?..**

ВАЛЄНТИН: Можливо...

ЛЮЇЗА: А ви... боїтесь?..

ВАЛЄНТИН: Так... і навіть дуже... Ви мене навчили страху, Люїзо...

ЛЮЇЗА: Зі страху народжується мудрість, Валь... Ну, що ж. (Мовчки стоять кілька мить проти себе. Люїза підняла обличчя, заглядає, мов у вікна, до його віч. Валентин дивиться понад неї поглядом, який хоче, але не може бути непроникливим).

ЛЮЇЗА: Ну?..

ВАЛЄНТИН: (не відповідає).

ЛЮЇЗА: Ну, що ж, коли так (повертається до дверей).

ВАЛЄНТИН: (раптом обома руками бере її за плечі, стискає).

ЛЮЇЗА (тихо зойкнула): **Ооо... ви робите мені боляче... пустіть... я піду собі...**

ВАЛЄНТИН: (цілує її в шию).

ЛЮЇЗА (тихо): **Ні, ні... я мушу...**

ВАЛЄНТИН (повернув її до себе і маючи її обличчя зовсім близько перед собою, замислено): **Якби ти знала, Люїзо...**

ЛЮЇЗА (сміється): **Який у тебе замріяний погляд... Ні тобі краще сказати...** (мельодеклямація). **О, якби ти знала, Люїзо..** (сміється). **Ну так що... коли б я знала?... Гм?..**

ВАЛЄНТИН: Як дуже подібна ти... (підіймає її обличчя. Вдивляється в нього).

ЛЮЇЗА (з цікавістю): **До кого?... Ти когось згадав?...**

ВАЛЄНТИН (тихо): **Когось згадав... Тепер я вже дещо знаю... Так ось в чім твоя влада!..**

ЛЮЇЗА: Знаєш?.. (кокетує) **Гм?.. Гм?..**

ВАЛЄНТИН: Надзвичайна схожість (примруживши очі, відхилив голову) **все, все: очі, уста, волосся, ніс, підборіддя.. Чоло...**

ЛЮЇЗА: ...і постава і все інше..

ВАЛЄНТИН: ...і постава, але й тільки...

ЛЮЇЗА: „тільки"?... але тоді зовсім, а не „тільки".

ВАЛЄНТИНА: Чекай (раптом досить брутально відтручує її). **Оттут стань. Тут...** (ставить її на світло і дивиться то на портрет, то на неї). **Це щось надзвичайне... надзвичайне щось... Ось я розкриваю очі і мов крізь імлу, бачу: той хутір, осіння надвечірня дорога із тонким льодом на коліях, що дзвонить при кожному кроці... Брунатний пліт... Дівчина, що сперлася на нього... за хатою журавель, що тонко вколюється в небо. Все це трохи поляпане соняшним надвечірнім кармоном... На цьому тлі я пізнаю раптом, те, чого раніш не спостеріг...**

ЛЮЇЗА (стала поруч нього і теж задивлюється на портрет): **Так що ж?.. Значить таки не мене ти малював... не мене Валь... Гм?..**

ВАЛЄНТИН: Ні, ні...

ЛЮЇЗА: Ого!... он як... дякую...

ВАЛЄНТИН: Маляр ніколи не малює когось. Він малює себе. Розумієш те, що є в ньому (махнув рукою). **Це, це я... словом, це тобі нецікаве...**

ЛЮЇЗА: Думаєш, не зрозумію?..

ВАЛЄНТИН: Зрозуміти мало, треба повірити.

ЛЮЇЗА: Ах, це мені байдуже. Але тут зображена я? Так, чи ні?..

ВАЛЄНТИН: Ні, тут зображена одна... дівчина, якої ти не знаєш, але на яку ти подібна зовнішньо так, як це рідко трапляється... Я не можу зрозуміти, чому я цього раніш собі не усвідомив... Дивно, як дивно мені, Люїзо...

ЛЮЇЗА (раптом гнівно): **Так це не я?** (штовхнула мольберт). **Кажи, не я?**

ВАЛЄНТИН: (схопив мольберт): **Обережно, Люїзо!** (в його голосі навіть загрозливі нотки).

ЛЮЇЗА: Ага! Тепер обережно, а раніше хотів порізати, і коли б не я?..

ВАЛЄНТИН: Ніколи його не порізав би... Ніколи. (схилився і поцілував намальовані уста на портреті).

ЛЮЇЗА: Ніколи. Ха-ха-ха, він каже „ніколи", це цікаво. А ще я вам скажу, пане, що це підло (злісно тіпнула ногою) **і не смійте цілувати цей...** (крізь сльози). **О, тепер я знаю, що не мене ви малювали... Не бажаю я бути бездушним моделем.. Ви підлий обманець** (біжить до канапи, падає обличчям на подушку і плаче, захлинаючись, мов дитина).

ВАЛЄНТИН (замислено стоїть перед мольбертом. Далі, мов прокинувся. Мляво підносить голову, дивиться на Люїзу, що затихла на канапі, потім іде до неї. Повільно сідає поруч на канапу. Обережно торкається її рамен): **Я думаю, що ваші сльози нещирі, Люїзо... Ви плачете, що я поцілував шматок полотна, на якому зображені...** (замислено) **одні, давно зівялі уста... Є речі, Люїзо, ячі мають наді мною ще більшу владу... Не знаю, як це вам все зясувати, та й непотрібне це... Ну, от залишіть гніватись. Ну, підведіться трохи. Покажіть мені ваше обличчя...**

ЛЮЇЗА (підняла обличчя): **О, ви мене ніколи не цілували з таким... з такою... побожністю!..**

ВАЛЄНТИН: Бо... Ви зовсім інші почуття пробуджуєте в мені.

ЛЮЇЗА: Ну ясно, ясно, і тут я винна!.. (сховала лице).

ВАЛЄНТИН (схиляється до неї): **Школа, що ви не бачили, яким**

Валь був давно колись... Тоді ваші сльози мене не зворушили б... Лиш пару кроків зробив би від вас, а там скочив на коня і тю-тю... далеко-далеко відніс би мене мій Гнідко, мій вірний, дужий кінь, що давно, давно вже згинув, та не так безславно, підло і сентементально (цілує її скрані повільно, жадібно, майже з ненавистю).

ЛЮЇЗА (повертає до нього обличчя. Тихо): **Мій блазне, блазне...** (Рипнули двері. Валєнтин прудко повертається. Увійшов Гартман).

ВАЛЄНТИН (здушено): **Гартман!..**

ГАРТМАН (зніяковів): **Ох... пардон! Двері ззовні не були зачинені** (пятиться до дверей). **Вибачте...** (Раптом пізнає жінку... Завмер на місці. Потім, як стогін). **Ммм...** (стиснув пястуки. Шепіт, що сичить, мов гад) **Люїзо!...**

ЛЮЇЗА (тремтячими пальцями поправляє зачіску з гримасою): **Мій Боже, ти так кричиш...**

ГАРТМАН (кілька кроків до неї): **Повіє!...**

ЛЮЇЗА: Ооо!.. Як ти смієш!.. (закриває лице).

ГАРТМАН (до Валєнтина, який стоїть біля стола блідий, напружений, з очима, що світять недобрим вогнем). **А ти...**

ВАЛЄНТИН: (говорить дуже тихе, але чути, як тремтить його голос, і як щосили він себе здержує): **Краще не продовжуй...**

ГАРТМАН (різко як удар): **Падлюка!..** (вони стоять проти себе, напружені, готові кинутись один на одного. Повне лице і очі Гартмана набігли кров'ю, обличчя Валентина смертельно бліде і гостре).

ЛЮЇЗА (нишком спостерігає обох. В неї на обличчі страх, але більше цікавости): (Раптом до ательє, мов блисканка, влітає Пальченко з радісним схвильованим обличчям. Він не зауважує напруження).

ПАЛЬЧЕНКО (до Валєнтина): **О!.. і ти вже т-т-тут!.. у-усі, значить, д-дома... Д-добридень, п-пані Ль-ль-юїзо!.. Ох, б-братці** (похапцем роздягається Люїза так і лишилася сидіти на канапі. Валентин підійшов до мальберту. Гартман похмуро дивиться собі під ноги). **Б-братці... я.. я усе х-тів в-вам ска-зати, т-та в-відкладав і ось мало н-не з-забув...** (раптом зауважує похмуру мовчанку). **Що с-сталося?.. Й-я з-здається, н-не доречі?..**

ГАРТМАН: Дуже доречі, Пальцю.

ПАЛЬЧЕНКО: М-може ви знаєте?..

ГАРТМАН: Знаю.

ПАЛЬЧЕНКО: Н-надзвичайно!.. Ч-чудесно тоді!.. Т-так от-то з-завтра в-в нас (урочисто) **р-річниця Б-базару...**

ГАРТМАН (підвів очі. Зморщив чоло, ніби щось згадує).

ВАЛЄНТИН (круто повернувся до Пальця. Дивиться на нього, потім нишком на Гартмана. Тихо): **Базар...** (машинально бере пензлі. Йому ніяково. Барва сорому заливає йому лице).

ГАРТМАН (раптом прудко повертається до дверей, ніби хоче вийти): **З Богом...**

ПАЛЬЧЕНКО (вхопив його за руку): **К-куди ти?** (розглядається). **Т-та що це з-з вами з-з усіми?..**

ГАРТМАН (злісно всміхається): **Запитай ось їх краще** (гнівно). **А ти, ти нічого мені не сказав!.. Знаєш, я застав їх тут обох... Люїзу і цього... розумієш?...**

ПАЛЬЧЕНКО: П-почекай, т-там В-валентин м-малював Лю-люїзу, п-пані Люїзу...

ГАРТМАН: Малював... (гримаса).

ПАЛЬЧЕНКО: М-ми хотіли з-робити т-тобі несподіванку.

ГАРТМАН (іронічно): **Зробили... Дякую... красно. До смерти не забуду.** (одягає капелюх).

ВАЛЄНТИН: (дивиться набік): **Е... Гартмане-.. Слухай, Гартма-** (голос його тремтить).

ГАРТМАН (кілька кроків до мольберту. Дивиться на портрет жінки. Гидливо всміхається): **Небагато здається жадав. Елементарної порядности.** (Вдивляється в образ). **Це... хіба...**

ПАЛЬЧЕНКО: П-пані Лю-лю... (спиняється), **але... с-слухайте** (дивиться то на Валєнтина, то на Гартмана) **ц-це ж... ц-це ж...** (хвилюється все більше) **т-так... Г-Господи... т-таж це в-вона!...** (прудко до Валєнтина). **В-вона, так?** (вхопив його за руку, так, що тепер Валєнтин з одного боку, а Гартман з другого). **Ц-це в-вона, В-валь!..**

ВАЛЄНТИН (тихо): **Вона...**

ГАРТМАН (раптом): **Та що мені...** (шарпнув рукою) **до цього прокл...**

ПАЛЬЧЕНКО (піднесено): **Ч-чекай... Ч-чекай, Йване!.. Ти щось з-забув... Я н-не з-знаю, що т-тут с-сталося... А-але ж, б-братці, з-згадайте як м-ми к-колись п-присягали с-собі п-побратимство н-на т-тому к-кордоні... От-тут п-перед ц-цим о-образом. З-згадайте... Ось-тут в-вона з-ображена М-маряна... Б-боже!... Ц-це був час... н-ні... я... я боюсь осоромитися, я м-можу заплакати... Йване!... Т-тоді в т-тебе не було т-такого ч-черева... а Валєнтин... той не був тоді т-такий ч-чудак в-вражливий і... і... ну, та чорт із ним!... а я... я н-не з-загикувався ще тоді... Б-братці.. а п-памятаєте, як м-ми з М-маряною п-прощалися? М-маряно, Маряно... де вона тепер... до в-вона Маряна?...**

ГАРТМАН (тихо): **Майн Готт** (зідхнув). **Де той Базар...** (зірвав капелюх, мне його руками).

ЛЮЇЗА (яка все більше й більше здивовано спостерігала цю сцену, врешті починає гніватися, що на неї вже не звертають уваги): **Але що за Базар? Я нічого не розумію...**

ВАЛЄНТИН (тихо): **Базар... це...**

ГАРТМАН (прудко повернувся до неї): **Базар?.. Ти хочеш знати це... так слухай: Базар перше таке слово, що ти негідна його промовити. Це айнс, друге, це слово, що врятувало тебе... словом** (махнув рукою). **Я не бажаю говорити...**

ПАЛЬЧЕНКО: Т-там є намальована М-маряна... От в чім справа, п-пані Л-люїзо...

ЛЮЇЗА: Фантазії. Там намальована я, а ніяка Маряна, а ви подурілн... я... я просто не знаю... Мене-. (підвелась хутко, надягає капелюха).

ПАЛЬЧЕНКО: М-мовчіть ч-чужинко!... В-ви н-нас н-не розумієте!....

ЛЮЇЗА: Ні, помиляєтеся, я вас чудово розумію. Я не така дурненька, затямте собі! (схвильовано). **Це виглядає як пастка, ось що!...**

ГАРТМАН (не розуміючи): Пастка?..

ВАЛЄНТИН (дуже уважно з новим зацікавленням дивиться на Люїзу).

ПАЛЬЧЕНКО: Як-ка п-пастка?..

ЛЮЇЗА (роздратовано і вже справді налякано застібає рукавички): **Яка?... Нічого, ви мене добре розумієте. Але ця комбінація вам не вийде!.... Це я вас запевняю, що не вийде!...**

ГАРТМАН (зрозумівши): **Он як!.. Ха-ха-ха** (він зовсім несподівано вибух сміхом, нервовим, що в ньому бренять нотки болю).

ВАЛЄНТИН (рівнож усміхається).

ПАЛЬЧЕНКО: Й я н-нічогісінько-.. н-не р-розумію...

ЛЮЇЗА (остаточно роззлостилася): **Ви для цього досить великий ідіот!...**

ВАЛЄНТИН (глянув на Пальченка і теж вибухає сміхом, більш стриманим, ніяковим, готовим кожну мить урватися).

ПАЛЬЧЕНКО (його здивування рівно переходить у сміх. Сміється він перебільшено голосно і штучно. Немов намагається сміхом оттим перекреслити все, що сталося. Він весь час при тім поглядає з одного на другого).

ЛЮЇЗА (зовсім перелякана, збентежена прибилась до дверей, не знає що сказати, а потім крізь сльози, ніби перекриеляючи їх): **Ха-ха-ха. Ви... Ви божевільні!..** (тупнула ногою) **божевільні** (зникає, гримнувши дверми).

(Сміх трьох друзів поступово вмовкає).

ВАЛЄНТИН (повернувся до Гартмана. Тихо, нерішуче): **Слухай... Гартмане!...**

ГАРТМАН (глянув на нього).

ПАЛЬЧЕНКО (дивиться то на одного, то на другого.... Простягає руку... з благанням... Тихо, радісно): **Б-братці, б-б-братці...**

Образ другий

ПОЛКОВНИК. — ГАРТМАН. — ДЖУРА. — ЧОРНОГУЗ. — СОТНИК САДОК. — ПАЛЬЧЕНКО.

Ой вигострю товариша,
Засуну в халяву,
Та піду шукати правди
і тієї слави...

Т. Шевченко

Зруб на узліссі. Пізня осінь, присипана першим снігом. Імлистий похмурий день. З віддалі гомонять голоси. Деколи стукіт сокири, чи пиляння. На одному з пеньків сидить Гартман. У старій англійській шинелі і такому самому кашкеті; ноги в „камашах". Долі, біля ніг валяється поржавіла австрійська шабля. Перед Гартманом стоїть Джура. Гартман в одній руці тримає шматок хліба, в другій пляшку, що з неї деколи пє, закусуючи хлібом.

ДЖУРА: А пан полковник вже зараз прийдуть.

ГАРТМАН: Усі повідомлені?

ДЖУРА: Так. Пан сотник Садок були з паном полковником і дуже якісь ніби нагнівані... А пана поручника Чорногуза я побачив якраз біля того воза зі зброєю. Пан поручник страшенно кляли і таке сказали на муніцію (всміхається), **аж майора тамки мало шляк не трапив...**

ГАРТМАН: А ти їсти не хочеш, Михайле?...

ДЖУРА: Дякую, пане сотнику, я вже обідав. А повечеряю, дасть Біг, аж на тамтому боці...

ГАРТМАН: Усі там повечеряємо та ще з яким смаком.

ДЖУРА: Аякже!... От третя й четверта сотня трохи собі бунтуються. Пана сотника Садка козаки...

ГАРТМАН: Чого там бунтуються... Справа скінчена. Треба, так треба. Сказано і готово.

ДЖУРА: Та більше козаків хотять. От тільки зі зброєю якоюсь воно не так, пане сотнику... І що воно за штука з тим вийшла?

ГАРТМАН: Я знаю стільки, скільки й ти.

ДЖУРА (зідхнув): **І взуття у більше хлопців зовсім погане. А осінь тепер злюща, просто зима та й годі.**

ГАРТМАН: Та холод собачий. Щодо зброї, то ми її там дістане-

мо. Та й одяг теж, а тимчасом босому зручніше ворога доганяти. Скорше до Киева добіжимо.

ДЖУРА: О, той сніг, як вогонь пече! Я (показує на ноги) маю ще добрі чоботи з дому, бо в таборі не ходив у них, більше у дерев'яних бігав.

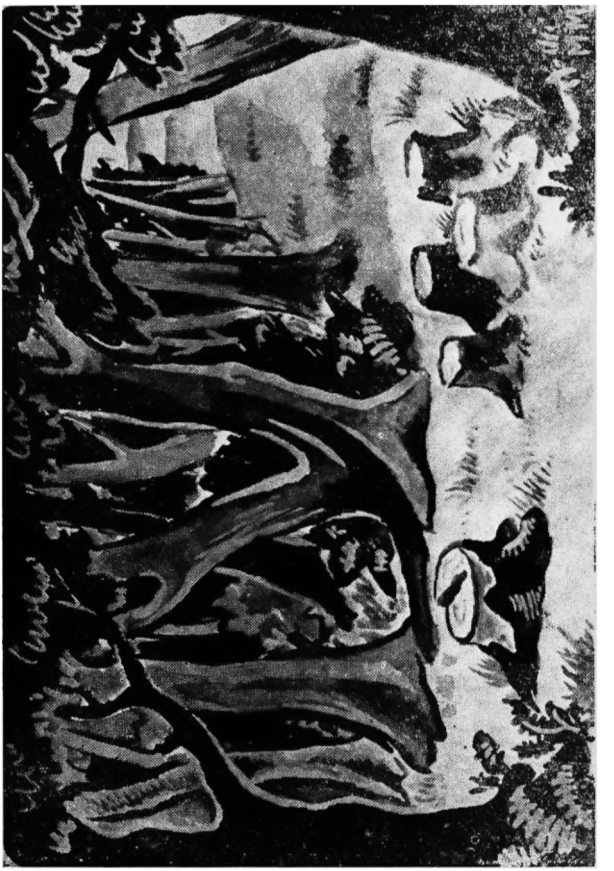

М. МИХАЛЕВИЧ: Декорації образа другого.

ГАРТМАН (скосив критично око на власне взуття). А в менс не дуже. Ну, та до Киева витримають...

ДЖУРА (сміється, крутить головою): Але хитрі дядьки тутешні. З біса хитрі...

ГАРТМАН: Не повірили?

ДЖУРА: Але де там! Куди ви, кажуть, хлопці ото йдете? Та ж у вас нічого — ані пушок, ані рушниць. А тамже сила силенна. А ми їм кажемо, що нікуди не йдемо, лиш на роботу в ліс... а вони: „А пощо речі усі забіраєте?" — „Які, кажемо — в нас у чорта речі?" А вони: „Та які б не були, а забираєте". А ми: „бо у лісі й ночуватимемо при ватрах". А вони: „А чого б ви по лісах спали в таку пору, чи в нас хати кепські?" А ми: „Бо з села на роботу ходити далеченько", а дядьки: „то два тижні ходити не було далеко, а тепер раптом далеченько стало? Ой не крутіть хвостом хлопці. Ми — кажуть — добре знаємо, які ви дрова йдете рубати. Та бійтеся Бога, лишіть то. Ми вас, кажуть, не зрадимо, але побють вас там, усіх чисто побють... А ті ваші офіцери, бодай їм, бодай... кажуть, пошо ото вас ведуть? На смерть ото ведуть та й самі погинуть..." От-так нам промовляли....

ГАРТМАН: Вони мудрі, як дома сидять.

ДЖУРА: А я ото кажу одному: „Тобі, кажу, добре, коли твоя хата по цьому боці, а моя за водою". Хлопці кажуть: „ми не хочемо вже за дротами чужі воші годувати"... „Стрівайте, кажуть хлопці, ми ту наволоч геть з України виженемо, Київ здобудемо, а тоді до нас в гості приїздіть. Ми вам, кажуть, земельки вріжемо, бо у вас мало"... „Ой дивіться, кажуть, які у нас чуби в неволі повиростали. Ленін як побачить, так одразу чортові душу віддасть. Безпримінно, кажуть, сучий син віддасть"... (сміється). А оце ми увечері якось під самий кордон ходили... Вдивляємося, а там ледь-ледь у мряці якась хата видніється. Дивлюсь, маячать якісь постаті... Ідуть ближче, до річки, аж бачимо — у будьоновках і гомонять там щось... Перші слова, що розібрали — мать.... От-так наш рідний край з московської пельки матюком привітав... Ех, не було рушниці!...

ГАРТМАН (підняв обличчя. Дивиться у верховіття): Ця мряка нам допоможе.

ДЖУРА: А стежать на кордоні здорово. Пильнують прокляті.

ГАРТМАН: Стежі ми їм познімаємо, що й не писнуть, козаче.

ДЖУРА: (глипнув долі на шаблю). Це вам таку шаблю дали, пане сотнику?...

ГАРТМАН: Я б їм цю шаблю встромив знаєш куди?...

ДЖУРА (сміється): А мені спис попався. Тільки набоїв до нього не дали...

ГАРТМАН (крізь зуби): Панські жарти.

ДЖУРА: На нашу сотню якраз десять рушниць прийшлось. Та й то зовсім кепські, поржавілі, а деякі попсуті... а набої: по пять на козака!... По інших сотнях так само...

ГАРТМАН: Що зробиш. Мусимо усе там дістати. Гулий-Гуленко вже під Одесою, є чутка. У Києві большевики, мовляв, на куфрах сидять. Ми їх звідси як ударимо, то нас за 2-3 тижні удесятеро збільшиться.

ДЖУРА: В мене, пане сотнику, аж мурашки по спині забігали... От дочекався таки цього дня! Я так думаю, що назад до таборів мало хто й повернеться. Та де там, ніхто мабуть! Козаки, їй Богу, пане сотнику, мов пяні ходять, і холоду не чують. Даєш Київ, кажуть... Ми їх, кажуть, голіруч візьмемо. Ми вже знаємо на них спосіб...

ГАРТМАН: Я своїх гарматчиків раз-два на передки найкращих у світі гармат посаджу. В це я так вірю, як в ось цей хліб. (Між деревами з'являється Чорногуз).

ДЖУРА (перший зауважив): А ось пан поручник.

ГАРТМАН: Ага! (до джури). Можеш іти, Михайле.

ДЖУРА: Слухаю, пане сотнику.

ЧОРНОГУЗ (до джури): **А ти скрізь, Михайле, де не посіють, вродишся.**

ДЖУРА: Та бігме, як накажуть...

ЧОРНОГУЗ: Ну, добре. (джура пішов).

ГАРТМАН (до поручника): **Так що?**

ЧОРНОГУЗ (дзенькнув острогами): **До ваших послуг, пане сотнику.**

ГАРТМАН (критично скосив око на остроги): **Ну, ці остроги прийдеться тобі скинути, поручнику, ато нам цілий кордон зааларм уєш.**

ЧОРНОГУЗ: Е ні. Я хитрун... Перед кордоном їх скину і тарненько на карку повішу. Як зулус. В острогах, знаєш, є сила велика захована... Як має чоловік остроги, то коня дістати вже дурниця. Сам прибіжить. Так-то... А що в тебе нового, пане сотнику?

ГАРТМАН: Нового, брате, в мене мало, а старе фігу варта... (допиває з пляшки).

ЧОРНОГУЗ: Еге-ге-ге... А це що за порядок, ану давай сюди!

ГАРТМАН: Та це трохи молока дістав.

ЧОРНОГУЗ (з перебільшеним здивуванням): **Мо-ло-ка??.. Так оце ти в такий історичний день молоко пєш? В тебе, сотнику, таки ні-ні, а вилізе німецьке шило з торби...**

ГАРТМАН: Але тут не те, пане поручнику. Ти мені ліпше скажи, чи ти бачив колись таку організацію... га?... Ти мені скажи-.. (кинув пляшку об землю). **Доннер Веттер, щось подібного в житті не бачив!** (бє себе в груди). **Маю я право вести за собою козаків у такому стані? Беззбройних, обдертих, голодних... Га? Ну скажи. Що? О, я піду, так! Але тут** (знову бє себе в груди) **тут моє німецьке серце просто тріскає від обурення. Так!**

ЧОРНОГУЗ: А моє українське серце, як фабрикат трохи підрядніший, вже навіть давно тріснуло... В тебе он серце тріскає... і навіть пляшкою об землю кинув, (підняв пляшку і заглядає до неї) **але тоді як спорожніла** (кинув пляшку) **і взагалі, пане сотнику, я не прийшов сюди дивитися, як ви обідаєте... он-що!** (раптом зручним рухом вломив собі кавалок хліба з рук Гартмана) **Дякую дуже.**

ГАРТМАН: Ану, не хапати брудними руками.

ЧОРНОГУЗ (з повним ротом хліба): **Що?.. брудними руками?** (хапається за шаблю). **Ану, в позицію, пане сотнику, я тобі покажу, ти гавбице німецька, які в мене руки!**

ГАРТМАН (усе не поспішаючи: струшує з шинелі крихти хліба, акуратно загорнув решту хліба до паперу і сховав у кишеню, потім підняв із землі свою шаблю). **Оце ми зараз побачимо, кавалеріє... Я тебе зігрію, не бійсь** (пробує витягти шаблю, але заржавіла піхва не пускає).

ЧОРНОГУЗ: Ге-ге... Тягни її, тягни, це тобі не гармати кіньми тягти. Та ну, доки я буду чекати?...

ГАРТМАН: А от зараз (зачепив рукоять за пеньок, потяг обома руками, і витяг). **Ну так ось...** (обдивився клинок і раптом став у позицію).

ЧОРНОГУЗ: Ну, молись Богу, зараз випущу з тебе оте молоко. (Схрестили шаблі).

ГАРТМАН: Так наступай, чого ж...

ЧОРНОГУЗ (наступає): **айн, цвай, айн, цвай...**

ГАРТМАН (помалу відступає і зручно обороняється): **Уф, уф, уф...**

і ні хріна ти мені не зробиш (раптом зручно відбиває шаблю Чорногуза і бє його своєю по плечу).

ЧОРНОГУЗ (весь запалився): **Ох стонадцять чортів... Так ти он як... А це... а це...** (починає скажено наступати. Гартман ледво встигає боронитися. У цей час увіходять полковник, сот. Садок і джура).

СОТ. САДОК: Панове старшини!... (Гартман і Чорногуз обидва стали струнко. Важко дихають).

ПОЛКОВНИК (всміхається): **Вправляєте? Прошу, прошу, панове.**

ГАРТМАН: Це щоб трохи погрітися пане полковнику.

ПОЛКОВНИК: Хоч і товстенька артилерія, а добре шаблею махає...

ЧОРНОГУЗ: Здорово. Навіть кінноту перемахала, признаюсь, пане полковнику..

ПОЛКОВНИК: От-тобі й раз.

СОТ. САДОК: Там і шабля мабуть має холодну кров, а пан поручник у нас трохи гарячий...

ГАРТМАН (скромно): **Ваш прихід, пане полковнику, мене врятував, а то я більше на такі штуки покладаючись** (витяг з кишені нагана).

ПОЛКОВНИК: То вже наша зброя — підтоптаних парубків... (розглядається). **Так. Прошу сідати.** (до джури). **Ану скоч, притягни нам щось подібне до стола.**

ДЖУРА: Слухаю, пане полковнику! (побіг).

ПОЛКОВНИК: Ось тут якраз маємо кілька пеньків (сідає. Усі роблять те саме).

ЧОРНОГУЗ: Дозвольте, пане полковнику, мені креслити...

ПОЛКОВНИК: Кресліть, що з вами робити. Будемо мати памятку про сьогоднішній день...

ГАРТМАН: Руки замерзнеуть...

ЧОРНОГУЗ: Нічого, я звик до холоду (виймає з кишені зошит і олівець. Увіходить джура зі скринькою від консервів, ставить її між старшиною).

ПОЛКОВНИК: Ти, Михайле, стань там трохи далі і нікого сюди не пускай... Щ прийде тільки хорунжий Пальченко....

ДЖУРА: Слухаю, пане полковнику (віддалився).

ПОЛКОВНИК (по павзі): **Так ось, панове старшини, увечері переходимо кордон... Тому, що обіцяної зброї і одягу ми, нажаль, не дістали, головний штаб зробив розпорядження не затримувати вояків, що бажають повернутися до своїх частин у таборі. Це добре, бо принаймні з нами лишиться найбільш боєздатний елемент. А нам головне йде не про кількість, а про якість...** (зауважує рух сот. Садка). **Бажаєте щось сказати?**

СОТ. САДОК: Так. Дозвольте мені на одне питання, пане полковнику.

ПОЛКОВНИК: Прошу.

СОТ. САДОК: Я саме чекав нагоди, аби піднести це питання перед тою нарадою, що про неї мене повідомили...

ПОЛКОВНИК: Ну, добре, далі.

СОТ. САДОК: Я хотів би знати, як це сталося, що ми не одержали зброї? Чому взагалі не додержано ніодної умови й обіцянки, що торкалися обезпечення вояків зброєю, одягом і таке інше? Як взагалі я, наприклад, можу вимагати від своїх козаків послуху і взагалі довіря, коли виходить ми цих козаків з наказу старшини... просто виходить — одурили!.. Вибачте мені цей вираз...

ПОЛКОВНИК: Хто кого одурив, не будемо про це говорити. Сталося й перейде до історії. Тимчасом це питання мусимо обминути, як обминають підводні скелі, бо на них можемо гніватися, але вони не сміють спинити руху корабля. Так чи ні?

СОТ. САДОК: Але річ, пане полковнику виглядає трохи інакше... Ми цей корабель женемо, виходить, просто на ці скелі у неминучу загибіль.

ПОЛКОВНИК: Аби не ускладняти справи алегоріями, скажу просто: чи дістали ми зброю, чи не дістали, кордон перейти мусимо. Робимо це добровільно, хто не бажає... з Богом. Але я знаю, що таких не багато знайдеться... По той бік уже беться Гулий-Гуленко, Орлик. Козача рада вже виступила. На інших відтинках нашої армії ситуація ця сама, але частини виступають. Як можемо ми тепер ставити різні прикрі питання? Це зайва річ. Пізно тепер відступати. Це було б рівне зраді супроти справи і наших товаришів, що не зважаючи нінащо кордон сьогодні вночі перейдуть. Розумієте, пане сотнику? Наше завдання тепер полягає в тому, як зручніше й неспостереженими перейти кордон на нашому відтинку. Нам треба перевести частину на той бік, щоб і пес не гавкнув, і зручним маневром захопити якийсь їхній осередок. А все це зробити нишком-тишком, щоб не наробити галасу. А тоді враз матимемо зброю і муніцію і людей, словом все, що потрібне. Розуміете? Отже оце (розгортає мапу) наш маршрут... (усі крім сотника Садка схиляються над мапою).

СОТ. САДОК (підвівся): Пане полковнику! (усі крім Чорногуза, що креслить далі, підняли голови. Сот. Садок схвильовано). Я складаю з себе обовязки командіра сотні... Я... не можу. Я повертаюся до табору.

ПОЛКОВНИК: Ви повертаетесь? (павза).

ЧОРНОГУЗ (не підносячи голови, недбало): Гайка розкрутилася.

СОТ. САДОК (спалахнув): Що? Як ви сказали?

ПОЛКОВНИК (суворо): Панове старшини!

СОТ. САДОК: Пане полковнику... тут кинуті слова, що зневажають мене, як старшину і вояка. Від 17 року бився я на всіх фронтах, де тільки билася українська армія. Ніхто не міг сказати про мене, що я боягуз. Коли ви, пане поручнику, повернетесь звідти, ми про це поговоримо ще.

ЧОРНОГУЗ (не підводячи голови, креслячи, з іронією): Прошу дуже...

СОТ. САДОК: Так... але тепер я не рахую можливим вести доручених мені людей, мов баранів на бойню, на певну смерть. Це... це проти моєї совісти...

ПОЛКОВНИК (зимно): Це правда, що може прийдеться нам згинути, але не згинемо, мов барани. Ми свідомо йдемо до великої небезпеки, виконуючи наш обовязок, з баранів ми дійсно не потребуемо.

ГАРТМАН (щось невиразно пробурмотів).

ЧОРНОГУЗ: Цілком слушно...

СОТ. САДОК: Будуче покаже, хто з нас мав рацію...

ПОЛКОВНИК: Без сумніву. А тепер ще два слова, пане сотнику. Аби бути справедливим до вас мушу зазначити, що пан поручник не мав рації, коли згадав про „гайку". Розумію і його, але „гайка" тут нідочого. Я знаю вас, пане сотнику, як доброго вояка і старшину. Признаю вам це, але видко, що ви є надто, я сказав би... зрівноважений. Занадто тверезий. Це річ добра. Але в деяких обставинах, в деякі хвилини це хиба. Більшість людей, що мерзне тут перед кордоном, піде

й буде битися з ворогом, хочби голіруч. Цих людей не повернете, хочби й не знати що. Це пяні. Це божевільні люди. Знаєте тих блазнів, що на млини зі списами кидаються? До них і я належу... Кажу це з певною гордістю. Ми знаєте спяніли остаточно, коли війнув по наших обличчях цей холодний, осінній вітер з України... Ось він і зараз шугнув у верховітті (підняв лице з палаючими очима). Цей вітер надимає мов вітрила, серця наші тугою стопити на рідні землі і битися, битися. О... в нас є зброя, що сильніша від гармат, рушниць і кулеметів... Ця зброя — наше божевілля, пане сотнику! Божевілля в любові, відвазі й вірі в перемогу...

СОТ. САДОК: Це поезія, пане полковнику, а я вояк, не поет.

ПОЛКОВНИК (подивився на нього): Справжній вояк є завжди поет, справжній поет є завжди вояк, пане сотнику. Ну, але тепер — в корінь річей.

СОТ. САДОК: Мушу зазначити, пане полковнику, що козаки моєї сотні...

ПОЛКОВНИК: ...Ідуть за вашим прикладом, пане сотнику? (в цей зявляється Пальченко).

СОТ. САДОК: Даю чесне слово старшини, що нікого з них не підмовляв, пане полковнику. Вони самі заявили мені, що не хотять і це цілком зрозуміле...

ПАЛЬЧЕНКО (підходить ближче): Моя чета не відмовляється в кожному разі, пане сотнику.

ПОЛКОВНИК: А хорунжий... прошу ближче. Сідайте.

ПАЛЬЧЕНКО (цокнув закаблуками): Панове старшини!

ПОЛКОВНИК (до Садка): Я певний, що ви не агітували, пане сотнику. В цьому вас не обвинувачую.

СОТ. САДОК: Так... і тільки вас, панове старшини, вважаю своїм обовязком попередити... Схаменіться, поки не пізно...

ГАРТМАН: А це вже агітація, пане сотнику.

ПОЛКОВНИК (усміхнувся).

ПАЛЬЧЕНКО: Дозвольте мені сказати, пане полковнику!

ПОЛКОВНИК (кивнув головою).

ПАЛЬЧЕНКО (до Садка): Запевняю вас, пане сотнику, що більше десяти людей з нашої сотні до табору не повернеться. В перші хвилини розчарування, з приводу зброї й одягу, так, було багато зневірених, але тепер це пройшло. І справді. Чи ж вперше нам така скрута? А повстання? Чи не перевертали ми цілі повіти з парою хлопців? Чи... (спинився, тихо) чи тепер ми менше любимо Україну?..

ГАРТМАН: Правильно, пане хорунжий...

ПАЛЬЧЕНКО: Я не знаю... Я готовий цілувати цю землю... ці ліси... кожне дерево тільки за те, що ось вони так близько кордону... (десь далеко загула машина). О, чуєте... чуєте... Чи не звідти це?

ГАРТМАН: Ні, це з цього боку. Це десь близько.

ПОЛКОВНИК (до Садка): Чуєте, пане сотнику?

СОТ. САДОК (підніс голову. Замислено): Я чую... (раптом прудко). Панове старшина... хтось... (затис зуби) хтось із вас може насмілився подумати про мене, що я... (прудким рухом вихопив револьвер. Зробив кілька кроків взад). Ось так відповідаю на це... (усі за винятком Чорногуза скочили на ноги).

ПОЛКОВНИК (зимно): Сховайте зброю, пане сотнику!

СОТ. САДОК: Зараз, пане полковнику... Тут ось в мене три набої в барабані... шанси майже рівні... (блідо всміхнувся). „Розкручую гайку". (крутнув кілька раз „барабаном").

ГАРТМАН: Що за жарти...

ПОЛКОВНИК (тоном наказу): **Пане сотнику я...**

СОТ. САДОК (повним рухом підносить дуло револьвера до скрані. Клацнув курок. Сот. Садок кинув револьвер на землю і без слова вийшов. Усі дивляться йому навздогін. Павза).

ПОЛКОВНИК: Що ж, коли нам такими ефектами хочеться доводити свою хоробрість...

ПАЛЬЧЕНКО: Я думав, він хотів нас постріляти. Чудасія!..

ЧОРНОГУЗ (не підносячи голови від праці): **А я таки кажу: розкрутилася гайка...**

ГАРТМАН (тимчасом підняв зброю, яку кинув сот. Садок, переглядаючи „бубон"): **Сот. Садок помилився: тут не три, а чотири набої... Шансів у нього було ще менше...**

ПОЛКОВНИК: Я сказав би, що це не наша хоробрість, а бундючна, театральна і скороминуча... хоч знаю його і з іншого боку.

ПАЛЬЧЕНКО (до Гартмана): **Дайте мені, пане сотнику, цей револьвер... Я його краще вживатиму.**

ПОЛКОВНИК: Дайте, пане сотнику, хорунжому револьвер... Хто зброю обертає проти себе — негідний її носити.

ПАЛЬЧЕНКО (сяючи, приймає зброю): **От дякую. Як чудесно, як рукоять приємно лоскоче пальці.** (ховає до кишені). **Я готовий.**

ПОЛКОВНИК (сідає): **Так, панове старшини, прошу ближче звернути увагу** (всі знову сідають навколо мапи). **Прошу звернути увагу на оцей хутір. Тут розсташована кордонна ячейка. Нам пачкарі донесли, що їх там шість всього. Очевидно тому, що ліси й болота забезпечують кордони. Тут є лише небезпечні стежки відомі хіба оцим пачкарям. На ці стежки якраз я покладаю надію. Ними пустимо кілька наших зручних і рішучих людей і тоді вони нам цю стежу гарненько знімуть. Без гамору, гарно, вечором. А тоді переведемо вже цілу частину, як на параді. Далі трьома кольонами обережно, але швидко посунемося в напрямку на Коліївку, яку маємо захопити, а потім зєднатися з другими частинами. Решта після ситуації. Так ось перше завдання: зняти стежу на кордоні.**

ЧОРНОГУЗ (ховає зошит до кишені): **Дозвольте мені це перевести, пане полковнику.**

ПАЛЬЧЕНКО: І мені, пане полковнику.

ПОЛКОВНИК: Добре. Пана сотника Гартмана тоді за старшого. (усміхнувся).

ГАРТМАН (вдоволено): **Я знав, що за мене не забудете. Дякую, пане полковнику.**

ПОЛКОВНИК: Вони там потребуватимуть вашої зимної крови. (став, за ним решта(. **На вас усіх, панове старшини, покладаю оцю небезпечну і найбільш тимчасом важливу операцію. Прикро мені найкращих старшин відірвати на час від їх частин, але так потрібно. Ми до того часу приготуємось. Зголоситесь до мене, панове старшини, по інформації. Тим часом вас лишаю. Приготуйтесь...** (Всі три підносли руки до кашкетів. Полковник відсалютував і відійшов).

ЧОРНОГУЗ: Ну тримайтесь, хлопці!

ПАЛЬЧЕНКО: Слава! Ми перші на той бік!

ГАРТМАН: Мусимо мати зі собою багнети. Найкраще австрійські, вони, як ножі. І револьвери.

ЧОРНОГУЗ: Револьвер я маю. А багнет дістану.

ГАРТМАН: В мене є і те і друге...

ПАЛЬЧЕНКО: А в мене є ніж дуже добрий. Ось, бачте, за холявою його завжди ношу.

ГАРТМАН: Добре. Так, знаєте, стріляти в крайньому випадку.

Зняти стежу не так важко, але зробити це без гуку — це трохи тяжче, а це якраз головне. Ну, ми про це ще поговоримо. (До Чорногуза). **А остроги, голубе, зніми к лихій матері.**

ЧОРНОГУЗ (ставить ногу на пеньок, знімає): **От присікався з острогами...**

ГАРТМАН: Не розмовляти, поручнику...

ЧОРНОГУЗ: Слухаю, слухаю... А ти свою шаблю не забудь...

ГАРТМАН (прижмурив око): **Я б їм цю шаблю встромив, знаєш куди-...**

ПАЛЬЧЕНКО (екзальтовано): **Панове старшини. Я... я, хоч і молодший з вас, але хочу вам запропонувати...**

ГАРТМАН (суворо): **Що запропонувати, пане хорунжий?**

ПАЛЬЧЕНКО: Запропонувати... Перше ніж підемо туди... знаєте... це все ж таки можливо...

ГАРТМАН: Ну, ну, коротше, коротше.

ПАЛЬЧЕНКО: Станьмо побратимами... Це... традиція.

ЧОРНОГУЗ: Хорунжий бач у нас трохи романтик.... Але я не маю нічого проти.

ГАРТМАН: Ну, що ж, я теж не маю нічого, але як це робиться?

ПАЛЬЧЕНКО: Це, пане сотнику...

ЧОРНОГУЗ: Ми йому це потім розповімо... А тепер, сотнику, ось давай руку, і ти хорунжий, давай. (схрестили руки).

ПАЛЬЧЕНКО (захоплений): **От... чудово, а тепер хоч думу складай нову про трьох побратимів..** (Десь далеко знову гукнула машина). **...О!.. О... знову-.. Ні, це таки там, звідти, панове... звідти.** (слухає).

ЧОРНОГУЗ: Це на тартаку льокомотива. Залізниця, чорт батька, як далеко.

ПАЛЬЧЕНКО (замислено): **У нас у Таврії... на морі пароплави так гудуть... Протяжно-.. Ну зовсім, як оце у пісні...** (співає). **„По синьому морі байдаки під вітри гуляють...“**

ЧОРНОГУЗ: Це земля кличе, щоб по ній поплили байдаки наших душ у пяному рейді... Он як вірші треба складати, хорунжий...

ГАРТМАН (зняв кашкета): **Боже нам поможи...** (Чорногуз і Пальченко теж зняли кашкети, перехрестилися. Знову здалека чути гудок).

ПАЛЬЧЕНКО (в екстазі): **О ні, це звідти, чуєте?**

ЧОРНОГУЗ: Не фантазуй, побратиме...

ПАЛЬЧЕНКО: Які ж ви маловірні... І чому вам не повірити, що то з того боку? Чому? (прислухується). **Ні, не чуть вже...**

ЧОРНОГУЗ: Скоро почуємо... Мені здається, ніби чую подих нашої землі...

ГАРТМАН (одягає кашкет): **Ну рушаймо, рушаймо!** (віддалюються)... **Голос Чорногуза з віддалі: „А на Україні, там сонечко сяє, козацтво гуляє, гуляє“..** (Свиснула знову льокомотива, ніби продовжила пісню).

Образ третій

ЧОРНОГУЗ. — ПАЛЬЧЕНКО. — ГАРТМАН. — МАРЯНА. — 1. ВОЯК. — 2. ВОЯК. — 3. ВОЯК. — ДЯДЬКО АНДРІЙ. — АРСЕН. — ПОЛКОВНИК. — КОЗАКИ.

„А за селом в степу стріляли, бились...“
Ю. Дараган.

Хутір. Дорога. Праворуч за плотом в глибину подвіря хата. В далечині поле, що кінчається смугою ліса. В цю передвечірню пору хмари на заході роздерло останнє проміння сонця, що червоно спливає

дорогою. Ліворуч кілька верб, рівнож в цьому сяєві. Праворуч спершись на пліт стоїть замислена із зложеними на грудях руками дівчина. Очі прижмурила, проти сонця, дивиться, не ворухнеться (буває така надвечірня задуманість). Ось уже останнє проміння згасло. Сутінки.

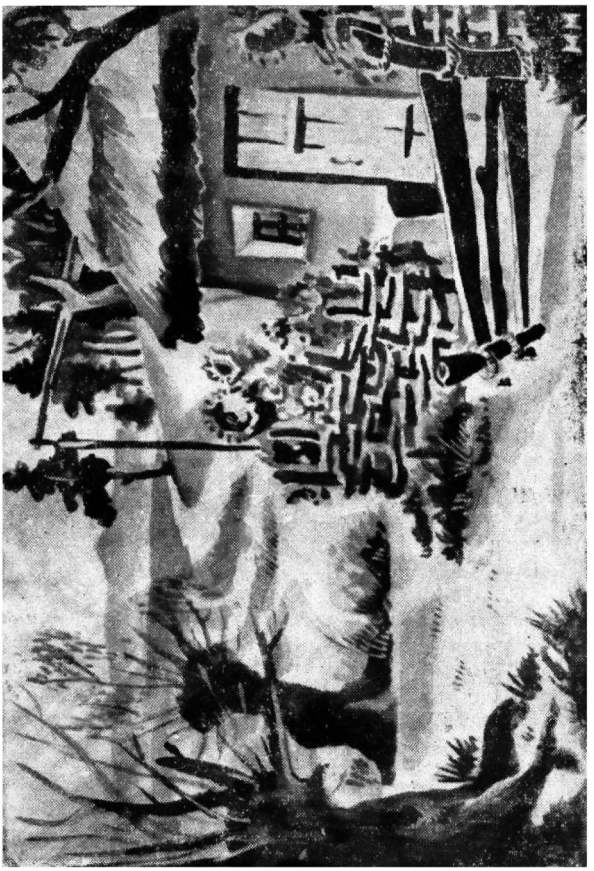

М. МИХАЛЕВИЧ: Декорації образа третього.

Дівчина ворохнулась. Ліворуч між вербами зявляється якась постать, що зараз же зникає, але за кілька хвилин знову зявляється. Наблизилась обережно.

ЧОРНОГУЗ (до дівчини тихо і дуже лагідно): **Добрий вечір!**
ДІВЧИНА (здрігнулась): **Добрий... Добрий вечір... Хто це?**
ЧОРНОГУЗ: Свої, свої, не лякайся, серденько.

ДІВЧИНА (весело): Хто такі?

ЧОРНОГУЗ: Та... пачкарі, рибонько. (з'являються Гартман і Пальченко).

ДІВЧИНА: Ой... та вас і справді більше...

ПАЛЬЧЕНКО (тихо): Торгуємо нищечком-тишечком.

ГАРТМАН: Пограничників тут близько немає?

ПАЛЬЧЕНКО: Зустрітися з ними не хотілося б нам...

ДІВЧИНА: То вам сюди й ходить не було чого.

ЧОРНОГУЗ: А чому так?

ДІВЧИНА: Бо вони он там, у сусідньому хуторі стоять.

ЧОРНОГУЗ (вдає велике здивування). Ух ти, яка напасть!

ПАЛЬЧЕНКО: От тобі й маєш.

ДІВЧИНА: Тікайте скоріше, люди добрі.

ГАРТМАН: Втікати ми завжди встигнемо.

ДІВЧИНА: Ой чи?...

ПАЛЬЧЕНКО: Ви лиш нас не зрадьте.

ДІВЧИНА: А ви що за люди?

ЧОРНОГУЗ: Та ж пачкарі, серденько...

ДІВЧИНА (в тон йому хитає головою): Неправда, „серденько".

ПАЛЬЧЕНКО: Хе... як то „неправда?"

ДІВЧИНА: Я тутешніх пачкарів знаю.

ГАРТМАН: Ми тогобічні.

ДІВЧИНА: І тих знаю.

ЧОРНОГУЗ: От бісова дівчина, усе знає.

ДІВЧИНА: Усе не все... а дещо лиш... От хочби й про вас...

ГАРТМАН: А що хіба про нас знаєте?

ДІВЧИНА: Що пачкарі лиш поночі ходять та на хутір, де пограничники, не причвалюють... Та не шукають за нами...

ГАРТМАН: А ми їх шукаємо, чи що?

ДІВЧИНА: Мені правду краще казати...

ПАЛЬЧЕНКО: Та ж ми чисту правду...

ЧОРНОГУЗ: Правда чиста, як вода бистра, хутко біжить, береги підмиває та назад не вертає...

ДІВЧИНА: А неправда, як пень при дорозі, хто не йде — зачепиться.

ГАРТМАН (нетерпляче): А багато тих пограничників у сусідів?

ДІВЧИНА: Більш як вас.

ПАЛЬЧЕНКО: Хіба більше?

ДІВЧИНА: Еге... Їх три і рушниці три, то шість.

ЧОРНОГУЗ: Добре рахуєте, рибонько, але нас таки більше, бо нас три, а рук шість, то девять...

ДІВЧИНА: То так, але штик від пальців гостріший...

ПАЛЬЧЕНКО: Але за те пальців десять...

ДІВЧИНА: Але життя одне тільки.

ГАРТМАН (рішуче): Ну досить там патякати! Скільки їх тут, питаю?

ДІВЧИНА: А що ви за люди, скажіть?

ГАРТМАН (поклав руку в кишеню): Ну, знаєш, голубонько, ми можемо з тобою й інакше поговорити.

ЧОРНОГУЗ (до Гартмана): Чекай но...

ГАРТМАН (суворо): Найшли час на розмову...

ДІВЧИНА: А ви куди поспішаєте?

ГАРТМАН (дивиться суворо на неї): Дуже вже ти цікава, дівчино...

ДІВЧИНА (всміхається): Але... а чи оце знаєте? (тихо наспівує):

„Я на діжці сиджу, під діжкою слизько,
Утікайте комуністи, бо Петлюра близько"...

ГАРТМАН (затиха сприснув).

ЧОРНОГУЗ: Бачте, хлопці, які в нас дівчата, розумні!

ГАРТМАН (крізь зуби): **То й біда, що розумні.**

ДІВЧИНА (раптом випросталась): **Знаю, що відгадала. Ви у наших сторонах багато ходили. Заходьте до хати.**

ГАРТМАН: Якто до хати?

ДІВЧИНА (йде у ворота. Спинилася): **Заходьте. Та не бійтесь. У нас в хаті двері на два боки.** (Глянула за пліт). **А там ті сусідоньки кватиранти саме в цей час на зміну виходять.** (Усі три стоять в нерішучості). **Заходьте бо...**

ГАРТМАН (тихо): **Чорт його знає.** (до дівчини). **Саме сюди приходять?...**

ДІВЧИНА: Часом і до хати завітають.

ГАРТМАН: Так ви нас що? Познайомити з ними хочете?

ДІВЧИНА: А то, як захочете...

ПАЛЬЧЕНКО (запально): **Братці... ходім, ходім... Не зрадить нас ця дівчина... Клянусь Богом! Подивіться на неї... Це немов сама Україна зустріла нас! Ходім, я йду...**

ГАРТМАН (суворо): **Ану, не поспішай попереду батька.**

ЧОРНОГУЗ: І я не думаю, щоб зрадила... Але навіщо до хати?

ДІВЧИНА: З хати на вулицю видніше, як із вулиці в хату... Та ще у хаті тісно, а рушниці довгі... А вони ті... може й справді прийдуть, як їх покличу...

ГАРТМАН (знову тихо сприснув).

ЧОРНОГУЗ: Он як...

ПАЛЬЧЕНКО (раптом став на о[illegible] схиляється і урочисто цілує край сукні дівчини).

ДІВЧИНА (обережно від нього відняла сукню): **Ви за нами скучили?**

ГАРТМАН: Ні чорта не розумію....

ЧОРНОГУЗ: Такої дівчини ще не бачив...

ПАЛЬЧЕНКО (підвівся, стис пястуки. Натхненно): **Коли у вас так мало віри, чого йшли сюди? Ходім до хати. Не зрадить вона нас. А коли зрадила б, то й так мені життя немиле було б... Хай нас усіх тоді враг візьме.**

ДІВЧИНА (глянула знову за пліт): **Еге, ідуть уже там ген дорогою. Ходіть уже швидше до хати.** (всі три йдуть на подвіря).

ПАЛЬЧЕНКО (шепоче):**До нас, до нас їх туди покличте.**

ДІВЧИНА: Там у буді над рікою їх ще три є з машиною, що скоро стріляє.

ЧОРНОГУЗ: Нам лиш оцих би дістати...

ДІВЧИНА (біля плота): **Ідуть... ідуть.**

(Чорногуз і Пальченко заходять).

ГАРТМАН (зупинився у дверях, повернувся до дівчини. Тихо, але загрозливо): **Дивись мені ти, уосіблення України. Віра вірою, але як зрадиш нас, — від твоєї хати й сміття не лишиться... Така в мене штука е.** (Зник у дверях).

ДІВЧИНА (махнула рукою, вийшла за ворота і знову стала, де раніш була. Здалека чути голоси, що наближаються. Дівчина долоню до уст піднесла, як у голосник, наподоблюючи голос вояка): **„Гей хто йде?"**

(У відповідь голос: **„Який там дияволі"** ...гомін. Дівчина розсміялася. Голос з темряви: **„Аа... це ви, мілочка!"** Другий голос:**„Солод-**

ка моя". Виходять три вояки в шинелях і будьоновках. За плечима рушниці).

1. ВОЯК: Так ото ви? Здраствуйте...

2. ВОЯК: Що ж ви нас шукаєте?

3. ВОЯК: Здорова, Маряно, чого мерзнеш?

ДІВЧИНА (сміється): **Не пізнали одразу?**

1. ВОЯК: Не узналі...

ДІВЧИНА: Які з вас салдати, що лякаєтесь?

2. ВОЯК: Ми не салдати, ми красна ґвардія.

1. ВОЯК: Як на фронт ішли, страху не знали, а в окопах його проклятого нахапалися.

ДІВЧИНА: А куди зібралась, красна ґвардія, на зміну?

3. ВОЯК: Та до тебе погомоніти.

1. ВОЯК: Зміна не втіче...

ДІВЧИНА: Ото з рушницями гомоніти?

2. ВОЯК: Нам без рушниць нельзя.

1. ВОЯК: Тривожне время...

3. ВОЯК: Або ходи з нами, Маряно...

ДІВЧИНА: З вами йти, яка мені втіха? От постійте тут зі мною...

1. ВОЯК: Яка вона добра сьогодня!

2. ВОЯК: А то завжди зараз у хату тікала...

ДІВЧИНА: Бо може мені миліше на вас дивитися, як на дворі темно.

3. ВОЯК: Томуто дівчата вночі добріші. Це так?

1. ВОЯК: От їдять його мухи, служба проклята, бо я цього й не знав. (Павза).

ДІВЧИНА: Що ж... (запобігливо). **Заходьте до нас у хату...**

1. ВОЯК: А випить і закусить даси?

ДІВЧИНА (загадково): **Хто знає... може й випєте там...**

2. ВОЯК: Води холодної...

ДІВЧИНА: У хаті буде тепло. (павза).

3. ВОЯК: Дядько Андрій вдома?

ДІВЧИНА (неприв'ітливо): **Немає... Чого за ним питаєш?**

3. ВОЯК: Усе гніваються?

ДІВЧИНА (махнула рукою): **Ет, що там!**

2. ВОЯК: А в мене аж в горлі залоскотало... Та що ж, таваріщі?

3. ВОЯК (улесливо): **Справді щось там маєш, Маряно?**

ДІВЧИНА: Бач, як закортіло... А що це ви рушинці усе на плечах тримаєте? Чи вони тяжкі... Та залишіть їх, хоч тут.

1. ВОЯК (знімає рушницю, сперся на неї): **Та хоч тяжка, а мусимо. Життя вояцьке ще тяжче, та не злазить з пліч, он як, красавіца.**

ДІВЧИНА: Чи вам тут погано у нас? (простягає руку до рушинці). **Ану, дайте, я спробую** (зодягає ремінь рушниці на плече). **От-так носите?**

2. ВОЯК: От-так... Поступайте баришня до нас в красну армію, будемо спать вкупі... (сміється).

3. ВОЯК: Бач, який ти, товаришу, шустрий...

1. ВОЯК: А як (до Маряни). **А як, тежало?**

МАРЯНА: Та не дуже... Я усі три понесла б, от дайте, спробую. (вояки сміються, надягають на неї рушниці).

2. ВОЯК: Не дівчина, а прямо цілий арсенал.

1. ВОЯК: І не зігнеться.

МАРЯНА: Коромесло з відрами тяжче, а несу, та бігом ще: он так... (біжить у двері).

1. ВОЯК: Гей куди? Куди?!

МАРЯНА: (з двору) **А йдіть до хати, тамки віддам...**

3. ВОЯК: Ми ото тільки покуримо... Поклади їх там у сінях... (Маряна пішла ухату).

1. ВОЯК: Ловко вона нас обезоружила...

3. ВОЯК: Ну давай, хто скрутить... дістають тютюнь , крутять цигарки, закурюють).

1. ВОЯК: Треба вже на зміну, таварищі.

3. ВОЯК: От заскочим до хати на хвилину й підемо.

2. ВОЯК: (до третього) **Хороша в тебе дівка!**

1. ВОЯК: Вони всі хороші, коли потурають.

МАРЯНА: (голос її ледь-ледь тремтить). **Та чого поставили? Ходіть...**

1. ВОЯК: А хто у вас там? (павза).

МАРЯНА: Нікого... (вояки заходять у подвіря. Маряна іде їм назустріч).

2. ВОЯК (Піймав її за руку):**А ви куди, голубонько?**

МАРЯНА (вирвала руку):**Ідіть у хату. Я от тільки по воду скочу.** (схопила відра).

1. ВОЯК (обняв Маряну): **Нам води не нада! А чого у тебе в хаті темно?**

МАРЯНА (висмикнулась з обіймів): **Ну! Геть! Засвітіть, в мене сірників нема... Я зараз...** (вибігла за ворота, зникла в темряві).

(Вояки зайшли в хату. Кілька мить і раптом лемент. Шиби у вікні з дзеньком вилетіли. Хтось відчинив двері, розпучливо крикнув, але крик цей обірвався. Якась рука знову втягла свою жертву до хати. Маряна біля воріт. Вона стоїть там, принишкла, відра пустила з рук. Тулиться до плота. Тимчасом гамір у хаті затих, потім двері прудко відчиняються. Виходить Чорногуз, одягнутий у шинелю пограничника. За плечима рушниця, в руках будьоновка. Він важко дихає. Витирає собі обличчя...).

ЧОРНОГУЗ (з огидою): **Просто в лице цвіркнуло...** (тихо). **Є тут хтось?**

ГАРТМАН: Та засвітіть, ні чорта не бачу (в хаті світять).

ПАЛЬЧЕНКО (виходить з хати): **Враг його візьми, мало в око не влучив.** (клацнув затвором). **Братці, рушницю вже маю. Наче сто років у руках не тримав.**

ГАРТМАН (виходить): **Ну, панове, швидше! А де та дівчина?**

ЧОРНОГУЗ: Тут десь...

ПАЛЬЧЕНКО: Злякалась бідняга.

МАРЯНА: Я тут.

ГАРТМАН: Так рушать, рушать. (вийшов за ворота).

ПАЛЬЧЕНКО (закинув за плече рушницю. До Маряни): **Злякалась?**

МАРЯНА: Ні... не злякалась... мені...

ЧОРНОГУЗ: Як кличуть вас?

МАРЯНА: Маряна...

ЧОРНОГУЗ: Дякую вам, Маряно... Пращайте (виходить за браму). **Сюди нам?** (показує рукою).

МАРЯНА: Туди, туди... направо стежкою, а там побачите... буда...

ПАЛЬЧЕНКО (йдучи повз неї): **Ми ще повернемось.** (показуючи). **А вони там телєфон мають?**

ЧОРНОГУЗ (з темряви): **Я лінію вже перерізав.** (Пальченко зникає. З віддалі голос: **„Пращайте Маряно").**

МАРЯНА (тихо): **Ідіть здорові...** (у хаті лишаються двері на-

стіж, вітер коливає світлом. Маряна стала у воротах. На дорозі два силюсти).

Д. АНДРІЙ (побачив Маряну): **Гов, Маряно! Це ти?**

МАРЯНА: Я тату... Йдіть сюди скоріше, скоріше...

Д. АНДРІЙ (підійшов): **Що там?.. Чого це тут стоїш** (з тривогою). **Хто там у хаті?**

МАРЯНА: (щось йому шепоче).

Д. АНДРІЙ: Та ну? Невже?.. Таки прийшли?!... Гей Арсене!..

АРСЕН (наблизився): **Я...**

Д. АНДРІЙ (тихо): **У нас в хаті пограничники побиті лежать! От це так!**

АРСЕН: Вбиті? Хто?

Д. АНДРІЙ: І Петра вбили... Собаці по собачому...

АРСЕН (нервово): **Петра?...**

Д. АНДРІЙ: Наші вже тут. Діставай, Арсене, обрізи. Потім запряжемо фіру. Маряну до тітки Степані відвеземо. Ходім! Ходи, Маряно!

МАРЯНА: Я краще тут...

АРСЕН (до Маряни): **Та чого плачеш?..**

МАРЯНА (тихо): **Жаль мені...**

Д. АНДРІЙ (сердито): **Дивіться, знайшла за ким жалувати! Хай їх дідько жалує!**

АРСЕН: А з хатою як?

Д. АНДРІЙ: Заберемо, що здужаємо. А там хай про мене пусткою стоїть. І так нас звідси виселяти хотіла ота наволоч.. (Арсен і Д. Андрій ідуть на подвіря. Д. Андрій до Маряни). **Ну, іди збиратися. Не стій там, як біда при дорозі.**

МАРЯНА (тихо): **Я не піду в хату... Я не можу, тату...**

Д. АНДРІЙ: То про мене будь там. Я тобі винесу, що треба. (заходить з Арсеном у хату).

АРСЕН (у хаті): **А куди ми їх, батьку? Ех, жалко Петра...**

Д. АНДРІЙ (у хаті): **Ще й ти... А біда моя з вами! Чи твого брата вони жаліли, як у Харкові в розход виводили?**

АРСЕН (суворо): **Що їх тут лишимо?**

Д. АНДРІЙ: Я хату ліпше спалю, от що. Із ними разом спалю. Ну, бери, будемо виносити... Маряно, складатимеш там надворі (виносять з хати різне добро).

МАРЯНА: (іде на подвіря).

Д. АНДРІЙ: Е, якби то я молодший... Кинув би все те та й пішов із обрізом!.. Ну, Маряно, пращайся з хатою. Хай пропаде з цим падлом . Хай краще сам спалю, щоб не дочекалися мене з власної хати своєю рукою на жебри пустить.

АРСЕН (вийшов): **І Петра?**

Д. АНДРІЙ: А що ти, Петра та Петра... Він з ними, як жив, волочився, то хай тепер і лежить з тою наволоччю. Либонь добре буде йому...

МАРЯНА (хитає головою, мов голосить): **Не знала я, не знала..**

Д. АНДРІЙ (шарпнувся): **Що не знала?.. Що... Гай, гай, дівко, прокляв би я тебе, хоч і як люблю, якби ти інакше зробила!**

МАРЯНА (тихо): **Зробила, як душа навчила... не жалую... а жаль мені..** (зліва тимчасом зявляється кілька постатей, що переходять дорогу. Далі ще і ще. Задеренчав по дорозі кулемет, що його тягне кілька вояків. Чути притишені викрики військової команди. Голос полковника: **„Перша і друга сотня — праворуч дорогою... Поручник Чорногуз".** Голос Чорногуза: **„Я, пане полковнику!"**... До двору на-

близились: Гартман, Пальченко, Чорногуз. Полковник. На голоси дядько Андрій вийшов за ворота).

ПОЛКОВНИК: Це той самий хутір?

ГАРТМАН: Так, пане полковнику.

Д. АНДРІЙ: Добрий вечір. Так, це мій хутір.

ПОЛКОВНИК: Ну, спасибі вам. Як вас кличуть?

Д. АНДРІЙ: Шевчук Андрій.

ЧОРНОГУЗ: То ви либонь батько Маряни?

Д. АНДРІЙ: Ая, ая... Отже в мене син ще там: Арсен. Той з вами піде.

ПАЛЬЧЕНКО: А Маряна де?

Д. АНДРІЙ: Гей, Маряно!

МАРЯНА: Я тут. (підійшла).

ПОЛКОВНИК: Спасибі тобі, Маряно, що допомогла нам. Так, панове старшини, — на місця! Слухайте, дядьку Андрію, дорогу на Коліївку добре знаєте?

Д. АНДРІЙ: А якби не знав!

ПОЛКОВНИК: Так поведете, але так якось, манівцями.

Д. АНДРІЙ: Я вже знаю, як вас вести. А чи багато вас? Там тих є досить у Коліївці... Та коли ненароком...

ПОЛКОВНИК: Та я й хочу ненароком...

Д. АНДРІЙ (до двору): Гей Арсене! Підеш з нами! Я потім вернуся. А ти, Маряно, тимчасом коней запряжеш та на віз наскладаєш. (пішов у двір).

ПОЛКОВНИК (навздогін): Та швидко лиш! Пан сотник Гартман!

ГАРТМАН (з темряви): Я.

ПОЛКОВНИК: У вас готово?

ГАРТМАН: Готово.

ПОЛКОВНИК: Хорунжий Пальченко. Будете біля дядька Андрія!

ПАЛЬЧЕНКО: Слухаю.

Д. АНДРІЙ (вийшов з воріт): Я, пане полковнику, в Камянці ще з молоду до Просвіти у неділю, як базар, заходив. В мене дочка Маряна, Шевченка вірші тямить. В мене Арсен у повстанцях був, а старший у гайдамаках. Та ті харцизи у Харкові розстріляли, раненого із лічниці взяли.

ПОЛКОВНИК: Ну, добре, на добрий хутір ми потрапили. Добрий це знак.

Д. АНДРІЙ (віддаляючись з полковником): Я вас збоку заведу. Голими руками візьмете.

ПОЛКОВНИК (з віддалі): На місця, панове старшини. Рушать! (чути з віддалі голоси команди).

ПАЛЬЧЕНКО: До побачення, Маряно...

МАРЯНА (тихо): Ідіть з богом. (Пальченко зникає. Гомін руху у віддалі стихає. Завмер. Маряна сама. Повернулась іти до двору. Раптом з темряви виринула постать: „Маряно").

МАРЯНА (здригнулась): Хто це?

ЧОРНОГУЗ: Це я Маряно... Що ж це вас всі так покинули?

МАРЯНА: Батько незабаром вернеться...

ЧОРНОГУЗ: Хочу, Маряно, якслід з вами попращатися... От чому ще заскочив до вас...

МАРЯНА: А ваші пішли вже.

ЧОРНОГУЗ: Я дожену. Я не знаю, Маряно, яке я вам слово маю сказати на прощання...

МАРЯНА: Скажіть щось...

ЧОРНОГУЗ: Перше слово, що вас ніколи не забуду... Це присягаюсь от-тут урочисто...

МАРЯНА: Спасибі.

ЧОРНОГУЗ: Друге слово... це, що не зовсім брехав я, коли казав про пачкарів: Так, пачкарі ми. Казав нам ваш батько, що Шевченка знаєте, Маряно. Тк от ми сюди отой новий вогонь з Холодного Яру контрабандою перенесли... Україну цим вогнем запалимо.

МАРЯНА: А ми свою хату запалимо... Батько запалить.

ЧОРНОГУЗ: Жаль вам, Маряно?.. А де ви будете?

МАРЯНА: Мені хати не жалко... мені (спинилася). **Я до тітки Степані поїду...**

ЧОРНОГУЗ: А далеко це?

МАРЯНА: Недалеко, але від границі дальше. Може звідти людей не виселятимуть, бо знад границі усіх нас геть загнати нахвалялися.

ЧОРНОГУЗ: Не бійтесь, Маряно, ми їх заженемо.

МАРЯНА: В них сила велика.

ЧОРНОГУЗ: В нас воля ще більше... Маряно, хочеш, я тобі за брата буду того, що вбили...

МАРЯНА: Добре, будь мені за брата.

ЧОРНОГУЗ: Ми ще побачимось, Маряно... Я знаю це...

МАРЯНА: Побачимось... Може я до тітки Степані не поїду. Я в батька попрошуся ваших ранених доглядати.

ЧОРНОГУЗ: Нехай же мене тоді перша куля покалічить...

МАРЯНА: Не накликай на себе, братчику, я тебе й так любитиму.

ЧОРНОГУЗ: Ну, спасибі тобі, Маряно... Дозволь мені, Маряно, сестро моя, поцілувати тебе на відхід-.. (нахиляється, поцілував її в чоло). **Ну, пращай, пращай, сестро... Я біжу...** (з темряви). **Пращай...**

МАРЯНА (тихо): **Щасти вам, Боже.** (тепер вона одна, дивиться на пліт. Раптом із глибини хати з'являється постать, що плазом прибилася до порога. Хоче піднестися на ноги та знесилено падає і затихає там. Маряна на згук цей прудко повернулася. Кинулась до дверей. Світло з хати впало на її болем перейняте обличчя з широко розчиненими очима. Вона спинилася. Із невимовним жахом дивиться, на того, що завмер біля її ніг. Потім повільно схиляється до нього... Тихо, знесилено, з докором і жалем):

Брате, братчику...

Образ четвертий

ПОЛКОВНИК; КОМІСАР; ЧЕКІСТИ; КОЗАКИ.

...Ви нас мало й погано затуркали...
М. Грива.

У церкві. Ліворуч сходи до іконостасу і головної брами. З лівого боку від брами (царські врата) знівечене зображення Архистратига Михаїла з мечем і Святого Миколая. З вікна високо вгорі, майже прямовісно падає світло. В цій освітленій частині храму група увязнених козаків, що становить собою кубло так переплетених тіл, що вони наче творять архітектонічну цілість. Різьба, лінії, форми цієї цілості деколи змінюються, творячи образи — то розпуки, то зухвальства... Ця ж цілість, неначе продовження ансамблю, який губиться у глибині церкви, вкритої темрявою. Але й ця темрява повна життя, деколи з цієї безодні пітьми з'являються істоти і як метеор на нічному небі накреслюють золоту лінію своєї безсмертної душі. Трохи осторонь від групи, на сходах, під іконостасом полковник, поклавши лікті на ко-

ліна, сперся на долоні підборіддям. Голова полковника теж у сяйві світла з вікна, угорі, так, що біляве із сивиною волосся його творить авреолю довкола змученого обличчя. Осяяна його голова сягає стіп зображення святого Миколая з рукою піднесеною для благословення. Праворуч Архистратиг Михаїл з обнаженим мечем, ніби на варті. Церква спустошена, сплюндрована, майже всі ікони із зображенням

М. МИХАЛЕВИЧ: Декорації образа четвертого.

святих знівечені. З аналою поздирані аналойниці та прикраси. Світильники поломані. Дух снятий у вигляді голуба над царською брамою має відбиту голову і зломане крило. Врата зірвані з петель. Вся церква, наче по Батиєвій навалі. Тиша. Після піднесення завіси зга-

дана група козаків і полковник, наче застигли. Ніхто не ворухнеться. Велика павза. Раптом голос із темряви: **„Ех зимно браття... зимно.. душа замерзла, кістка задубіла, ех...** у відповідь чийсь голосний сміх покотився церквою...

1. ГОЛОС: Цить бузувіре!.. (Павза).

2. ГОЛОС: От кляті воші, і тут спокою не дають... Згинь, як я внедовзі згину.

1. ГОЛОС: Та цитьте ж хлопці. (Павза).

3. ГОЛОС: Готуйсь до смерти. (Павза).

4. ГОЛОС: Україну завоювали! (Павза).

5. ГОЛОС: Хоч би зісти щось...

(Кілька голосів: **„Не скигли, не дратуй! От наїсися... На тім світі!"** шум обурення).

1. ГОЛОС: (з розпуки заспівав).

А вже років двісті, як козак в неволі,
Понад Дніпром ходить викликає долі:
Гей, гей вийди, доле, із води,
Визволь мене серденько із біди... (Увірвав, ніхто підхопив. Павза).

2. ГОЛОС (кпить): **Визволить... Ану, хлопці, дай котрийсь тютюну.**

3. ГОЛОС: Оттут курити?! Здурів...

2. ГОЛОС: Нам Бог простить... Та ж на тих не гнівається, що і нас сюди замкнули.

3. ГОЛОС: Турок.

2. ГОЛОС: Від турка чую тай не дивуюсь.

1. ГОЛОС: (знову затягнув пісню):

„Не вийду, козаче, не вийду соколе.
Ой рада б я вийти,

(Кілька голосів) **Та й сама в неволі,**

(Ще більше голосів) **Гей, гей, у неволі, у ярмі,**

(Ще більше) **Під московським караулом у тюрмі...**

(Зовні стукіт кольбою в двері).

ГОЛОС ІЗЗОВНІ: Не дери глотку... От я вам поспіваю, чортова банда!

1. ГОЛОС: Ох і сказав би я тобі слово, коли б не тут.

2. ГОЛОС: Кажи, не стидайся, Пан-Біг вуха заткав.

4. ГОЛОС: Вже давно нас не чує.

3. ГОЛОС: Ой, правду кажуть люди, що дурня і в церкві тра бити.

2. ГОЛОС: Не бий... Нас доля й так побила.

4. ГОЛОС (кпить): **Що тобі зле у Бога за дверима?** (Стриманий сміх. Стукіт кольбою ззовні).

ГОЛОС ІЗЗОВНІ: Чого іржете, мов коні? От пожди, посміешся один з другим. (Прокльони).

4. ГОЛОС (люто): **Головою постукай, собако. Чортовий злидень. Кайло московське, жидівський попихачу.**

ГОЛОС ІЗЗОВНІ: Ану полайся ще в мене... (Буркоче щось).

2. ГОЛОС (кричить): **Ванька! Паді сюда, лаптями щі пахлебать.** (Регіт).

ГОЛОС ІЗЗОВНІ: Падажді скора землю жрать будеш.

3. ГОЛОС: Будемо, та свою, а ти нашою землею вдавишся.

2. ГОЛОС: Здохнеш, ато й живого хроби зїдять...

4. ГОЛОС: Таке падло кацапське і хроби наші не їстимуть.

ГОЛОС ІЗЗОВНІ: Ось двері відчиню, штиком рота заткаю.

КІЛЬКА ГОЛОСІВ: Ану відчини! Ану лиш...

3. ГОЛОС: Заходь до нас у гості, ми тобі гостинця дамо..

5. ГОЛОС (раптом зі страшною лютю): **Та що нас тримаєте тут і жерти не даєте! Антихристи, чортова наволоч! Три дні вже страждаємо.**

ГОЛОС ІЗЗОВНІ: (буркоче якісь прокльони).

2. ГОЛОС: Зараз, зараз, мамалиги з салом дадуть. Котрий хоче?

4. ГОЛОС: Заткай пельку, не дражни.

3. ГОЛОС: Я собі пальці поїв би.

1. ГОЛОС: Та що вони нас гірше турків голодом і холодом морять...

2. ГОЛОС: Пожалійся Троцькому.

4. ГОЛОС: Та нехай би вже постріляли, щоб раз мукам кінець був.

5. ГОЛОС: Остогидло вже зубами дзвонити, ех, мать твою враз...

2. ГОЛОС: На тім світі в пеклі нагрієшся.

1. ГОЛОС: Цитьте хлопці, Бога бійтеся.

5. ГОЛОС: Я смерти боюся.

4. ГОЛОС: Твої діди не боялися, то й ти не бійся.

3. ГОЛОС: Не бійся... козак смерти не боїться, як за правду вмірає.

2. ГОЛОС: За ту правду вмірає, що її не знає.

4. ГОЛОС: Наша правда від Бога ще вище...

1. ГОЛОС: Не чіпай господаря в його хаті (Пауза).

4. ГОЛОС: Е хе-хе... (Пауза). **Сонце вже ген високо... То ж не звариться хлопці...**

3. ГОЛОС: Готуй, хлопці, чисті сорочки, вечір надходить.

2. ГОЛОС: Біда їх має ті сорочки, як он вже шкіра протерлася...

6. ГОЛОС (мягко, жалібно): **Гей, не хочу я, браття, вмірати... В мене дома жінка молода, хата тепла і земля родюча... Господи мій, нащо ти нас покинув! Та ж ми за правду воювали, церкви твої від ворога захищали.**

4. ГОЛОС: А то що за баба? Ану не скавчи там!

2. ГОЛОС: Дайте йому цицьки.

3. ГОЛОС: Ти Боже, Боже — старий діду, сива борода, заснув ти десьтам на небі у хоромах своїх синів, нашого горя не бачиш...

(В цей час раптом чийсь розпучливий голос: **„брешеш, брешеш“.** З пітьми вирвалася розхристана постать козака, очі його палають вогнем божевілля, посиніле від холоду тіло, як рани світить крізь подерте убрання. Він прожогом кинувся повз полковника, спинився перед образом Архистратига Михаїла, стис пястуки, тремтить весь. Широко одчиненими очима хвилину мовчки дивиться на нього).

ВІН (простяг руку до образу. Спочатку тихо, з благанням, дедалі все голосніше). **Рятуй... рятуй... рятуй... рятуй** (підніс обидві руки. Голосом, що переходить у вереск) **Рятуууй!...**

2. ГОЛОС (оскаженіло): **Сядь! Сядь!**

ПОЛКОВНИК (підніс лице, спокійно): **Тихше, хлопці...** (до божевільного) **Що з вами, Максиме?**

4. ГОЛОС: От тобі і чотовий?

ВІН: Я... я... (Раптом що сили б'є пястуком янгола в лице). **Ну?** (важко дихає) **бий!... вбий мене!** (Повернувся, прожогом кинувся до ніг полковника, тулиться до його колін. Швидко, швидко зашепо-

тів). **Я боюсь, боюсь, ось зараз двері загуркотять. Чую, чую вже ідуть... Шаблями порубають... кулями постріляють, а в нас ось руки порожні.** (Впав на підлогу лицем). **Не дайте мене** (вереск). **Не дайте! Не дайте!...** (Кілька козаків скочило, схопило його, відносять у глибінь церкви).

2. ГОЛОС: Заткайте йому пельку. (Крик божевільного поволі вмирає, понура мовчанка).

3. ГОЛОС (по павзі): **Злий той, хто Бога лає, ще гірший той, що його не знає.**

1. ГОЛОС: Пане полковнику, ви наш батько, чуєте, що говорять? Як тут у церкві Бога зневажають?

ПОЛКОВНИК (повільно, ніби роздумуючи): **Були такі часи, мабуть кожен з вас знає, церкви від нас замикали...** (Павза). **Та не позбавили нас віри вороги наші...** (Павза). **Тепер, може вперше сталося так, що нас у церкві замкнули... Та що ж браття?.. Я чую від вас слова зневіри... Чому це?... Хтось з вас сказав: „Надягайте чисті сорочки — вечір надходить". А я кажу вам: одягайте свої душі у чисті сорочки незаплямленої та щирої віри вашої... аби ми в оцю останню хвилину не зрадили її ні думкою, ні словом, ні чином. Все зробили ви, панове браття, що у вашій силі було... Останнє в руках Божих.** (Павза).

2. ГОЛОС: Ех, коли б враз кінець був.

3. ГОЛОС: Нам кінця не буде.

ПОЛКОВНИК: Кінець не страшний... Гірше смерти рятувати себе зрадою... Чи так панове?

(Рокіт перекотився церквою. Раптом піднеслась над групою довга жилава постать козака. Подерта сорочка лаптями звисає з його осмалених плечей. Козак голову високо підніс).

КОЗАК (голосом глибоким і гучним): **Хто покрив би нас такою зневагою... Соромом таким на віки вічні, своїми руками, мов гада розчавлю...**

2. ГОЛОС: Бач який страшний...

3. ГОЛОС: Сідай, сідай Семене.

4. ГОЛОС: Не лякай так...

1. ГОЛОС: Так його, Семене.

КОЗАК: Ні, хлопці, я знаю, що між нами не знайдеться зрадника, але може десь там, у закутках якої мерзенної душі ворушиться гадючка отта. Так щоб іздохла. (Сідає. Стриманий сміх).

ПОЛКОВНИК: Вони не пожалують нас, панове... Та їх ласка для нас була б від кулі страшніша... Сьогодні наш судний день і нехай кожен з вас тямить: судитимуть нас не тільки вороги наші, але й брати. Як ворог нас осудить, наші брати нас виправдають. Як ворог виправдає, брати нас осудять...

ХТОСЬ із сутінку (зневажливо): **А коли ми билися із ворогом оцим, де були ці брати, що нас мають судити?.. Де вони були, пане полковнику?**

2. ГОЛОС: На запічку зади вигрівали.

3. ГОЛОС: Тепер вигрівати не будуть.

4. ГОЛОС: Хтось на наше місце стане.

1. ГОЛОС: „Не смійся, враже, сотня поляже, тисяча натомість стане до борби"

ХТОСЬ ІЗ СУТІНКУ: В пісні це так... А от ми від сімнадцятого року бємося з ворогом,скільки нас згинуло в цій борні. І ось решта отут, Богом і людьми забута... Купка людей обдертих, голодних і холодних, звошивілих... без ніякої надії на рятунок. Та ще, мов на глум,

у церкві замкнені... Це ж той, як кажуть, цвіт України... А хто прийде на його місце? Хто?.. Де, які знаки на небі й на землі показують це?... Чи може мають ними бути ці наші „менші брати", мужички оті? що з ранених козаків чоботи і останню шинельку здіймали?... Або хворих на тиф із хат у сніг виганяли? — Шматка хліба жалували?.. Вони?.. (Павза). Хто з нас не знає їх!...

(Деякі голоси: **Брехня!** Інше знов: **Правда!** Чого там брехня! Павза).

3. **ГОЛОС:** Ех, темний наш народ!... Що він знає?..

2. **ГОЛОС:** Мене ще й досі рана свербить з обрізу мужицького. (Стриманий сміх).

3. **ГОЛОС:** (Насміщкувато). Певне курку в дядька потяг. (Сміх).

2. **ГОЛОС:** Еге, курку?! Курку... Хай вона копне тебе ця курка.

1. **ГОЛОС:** (Піднесено). Гей, хлопці, панове браття, козаки!...

2. **ГОЛОС:** Ану не так сорокато... Бач немов на мітингу...

1. **ГОЛОС:** Так і є що на мітингу... Бо от говорите таке, що й слухати гидко. А хто їх цих дядьків розрізняти навчив, де ворог, а де не ворог?... Може урядник миколаївський?.. Чи от сіделець з казьонки? А проте мене ось, як підчас Зимового Походу на тиф захворів, три місяці такий дядько у хаті, повній дітваків переховував, як за рідним ходив.

2. **ГОЛОС:** Мабуть миколаївські мав.

1. **ГОЛОС:** (Із серцем). Чорта рогатого, прости Господи, мав... А того дядька Андрія ви вже забули? Де кордон переходили... А про дочку його, про Маряну, що трьох наших ранених козаків із самого пекла на возі вивезла та ще відбиваючись від кінноточників так, що не кожен із нас це потрапив би... Забули?.. Та ж на ваших очах було!... Хто їй за це платив? (Павза). Соромтеся хлопці!... Ця дівчина крови своєї за нас не пожаліла, зранили ж її... Чи тямите це? От вам проста сільська дівчина... А мало їх було таких?... Ганьба, ганьба, такі брехні на свій нарід зводити!

3. **ГОЛОС:** І то правда, дівка добра, за нашими раненими, як мама ходила... Правда.

4. **ГОЛОС:** Коли судите, то судіть поправді... Їм отим дядькам теж не солодко, хто не прийде — всі обіцяють, і хто лиш не прийде: „давай"... Свій, не свій: — „Давай"! Давай, дядьку! Не дає — силою беруть. І хто його знає, де той ворог, а де не-ворог? Хто його навчив? Звідки йому знати, де „наш", а де „не-наш". Так йому голову замакітрять, так розлютять його, що нераз за обріза хапається і гатить у першого ліпшого.

3. **ГОЛОС:** Мій батько казав: „вдома за дітьми, а на базарі за старцями і не пообідаєш.

2. **ГОЛОС:** Твій батько мудрий був, а ти ще мудріший...

4. **ГОЛОС:** Не бійтеся!... Нашому дядькові розуму позичати не треба, а серце в грудях він теж має.

3. **ГОЛОС:** Правильно, Микито.

2. **ГОЛОС:** В нашого Микити голова не з макітри. (Сміх).

1. **ГОЛОС:** (Затяг). Не смійтеся враже, сотня поляже. (Кілька голосів). Тисяча натомісць стане до борби.

ПОЛКОВНИК: Панове вояцтво, чув я тут вашу розмову і скарги пана хорунжого... і гудите і славите наш нарід, все це з любови до нього, я знаю. (Підніс руку). Там ось, за мурами цієї церкви, нашої України розлогі поля простяглися... то тут, то там загораються на них вогні, наче ватри стежні... це наш нарід прокидається, з досвітком світла розсвічує, до праці стає... Та на тих просторах ще до-

сить мряки, досить темряви. Але ми, браття вояки вояки українські, дамо ще останній свій бій... тут у Базарі велику ватру розпалимо... блисне полумя її на всю Україну, заграву її, аж ген за кордоном видно буде, як мерехтітиме... І наша слава... „не поляже, а розкаже" по цілому світі, як і за що ми билися і за що смерть приняти готові... І оця заграва є той знак на небі, що за ним шукає пан хорунжий... а на землі буде це той стовп вогняний, що освітлюватиме нашим братам важкий шлях до... (За сценою раптом з далечі крики „ура" і зараз же стукіт кольби у двері).

ГОЛОС ІЗЗОВНІ: Тихо там черті! Мітинг устроїли! Слиш, там парад у нас!

2. ГОЛОС: Заткайся, міхрютка!

ГОЛОС ІЗЗОВНІ: От, товариші комісари прийдуть сюди, пожди один з другим!

2. ГОЛОС: Поцілуй ти своїх комісарів, знаєш куди?...

(За дверей проклони).

4. ГОЛОС: Ану тихо, хлопці! І справді там, неначе парада якась.

3. ГОЛОС: Міхрютка казав, сам Троцький приїде.

1. ГОЛОС: Перемогу святкують... Чи не раненько? (Чути грюкіт біля дверей).

2. ГОЛОС: А справді хтось іде сюди.

3. ГОЛОС: Це вони!... Настав наш час браття, пращайтеся, хлопці!

ПОЛКОВНИК: Спокійно, спокійно, брати.

(Чути як відчиняються тяжкі двері, з вулиці знову увірвалося гучне „Ура", а потім звуки інтернаціоналу... Ближче кроки. Вязні застигли. Тиша, ніхто не ворухнеться. Увіходить кілька озброєних чекістів з револьверами наготові. Той, що старший між ними з обличчям Мефістофеля, з великим ротом, із спущеними тонкими губами, що підчас мови вигинаються, мов два хробаки. Він спинився посередині, граючись револьвером Кинув через плече: **„У дверях поставить кулемети").**

ЧЕКІСТ: (До козаків). **Найменш підозрілий рух і стріляємо!** (Раптом кинувся до полковника, різко).**Встать!!!**

ПОЛКОВНИК: (Поволі підвівся. Проміння, що втікло було вгору, знову осяяло його голову, як опинилася врівень із головою зображеного Святого Миколая, рівнож освітленою. Обоє спокійно дивляться на чекіста).

ЧЕКІСТ: (Змірявши полковника гострим, пронизливим поглядом і знову повернувся до вязнів. Голосно, чітко мов рубаючи): **1921 року 22. листопада черезвичайна комісія — пятьорка в складі голови товарища Гаркавого, предгубчека тов. Ліфшіца, заступника начальника особ. оддєла КВО тов. Іванова, начальника оперода ВЧК тов. Фріновського й начальника КАВ дивізії тов. Котовського на підставі опросів захоплених бандитів, документів і наказів розбитої в бою під селом Міньками, овруцького повіту, волинської губернії 17. листопаду 1921 року банди Тютюника, а також інших слідчих матеріялів особливого відділу КВО і київської ГЧК по цілому ряді відкритих шпигунських і петлюрівських організацій на терені УССР, керуючись почуттям революційної совісти, та, щоб попередити подібних злочинців і показати всьому капіталістичному світові та його наймитам, що влада Рад карає всякого, хто спокуситься порушити її мирну працю, — постановляє: перелічених у доданім до цього списку осіб у кількості тристапядьдесятьдевять чоловіків, як злісних і активних бандитів** (Підвищив голос. Виразно) **роз-стрі-ляти.** (Павза, милується

ефектом, відповідь тишина, тільки далеко за мурами церкви чути, як грають інтернаціонал. Ця музика була акомпаніяментом підчас цілого читання чекіста. По павзі):

ЧЕКІСТ: (Простяг руку в напрямку звуків, що линуть ззовні). **Там, як чуєте, відбувається репетиція паради, що його ми влаштуємо на знак перемоги. Пятьорка чрезвичайної комісії, про яку я тут згадав,** (підвищив голос) **вирішила дати змогу тим, які на цьому параді в присутності вищих достойників революційної влади і широких мас мирного населення прилюдно покаються за свої вчинки...** (Голос із гурту: **а хрону!**).

ЧЕКІСТ: (Тупнув ногою, люто). **Мовчать! Яка це сволоч?** (Тишина). **Видать мені провокатора!** (Мовчанка). **Ага, он як! так ви покриваєте цю сволоч! Добре!** (Раптом до полковника). **Це твоя робота бандіт, твоя агітація! Мені донесено.** (Звіддалі знову чути крики „Ура"). **Так я тебе змушу покаятись і то зараз, ось тут.** (Кричить). **На коліна, негодяй!** (Наставив револьвер). **На коліна кажу!!!**

ПОЛКОВНИК: (Спокійно дивлючись в лице чекістові. Твердо). **Відійди від мене, сатано.** (Чекіст відступив кілька кроків, підвів револьвер, націлився). **Так станеш на коліна?...** (Рахує). **Раз... Два...** (Стріляє. Куля влучила в обличчя Святого Миколая. Вязні застигли. Тишина наче перед бурею).

ПОЛКОВНИК: (Повільно повернув своє бліде, змучене обличчя, глянув на місце, де вдарила куля. Твердо). **Оттак, як не вбєте ви цими стрілами Бога живого...**

ЧЕКІСТ: (Люто). **Мовчать!**

ПОЛКОВНИК: (Продовжує)... **так не вбєте живої віри нашої.**

ЧЕКІСТ: (Кричить). **Ані звуку, готов кулемета!** (Загрозливий рокіт пронісся церквою).

ПОЛКОВНИК: Спокійно браття, хай краще нас постріляють у полі, щоб люди...

ЧЕКІСТ: (Скочив до полковника, люфу пістоля наставив до самого його обличчя. Крізь зуби). **Ще слово...**

ПОЛКОВНИК (твердо дивлючись в лице ворога): **Щоб люди бачили, як ми вмірає мо...** (Павза).

ЧЕКІСТ: (Поглядом повним ненависти дивиться просто ввічі полковникові, а той спокійно витримує його. Посинілі тонкі губи чекіста викривляються злісним усміхом)... **Блазень...** (Спустив револьвер). **Хе-хе-хе... Я розумію, легкої смерти тобі захотілося. Передчуваєш, що тебе чекає, але ні, голубчику, я тебе інакше в розход виведу.** (Раптом повернувся до вязнів). **Чуєте, ви шпана, гаспадін полковник і вас у дошку заганяє, як загнав в оцю пастку. Гаспадіну полковнику з вами помірать куди приємніше.** (Голос з гурту: **„брешеш злодію!"**).

ЧЕКІСТ: (Шарпнувся). **Хто це, хто? Дайте мені сю сволоч!** (Вимахує револьвером).

1. ГОЛОС: (Дзвінко, з надзвичайним зворушенням). **Хлопці, слава полковникові!** (Козаки одностайно й надхнено). **Слава!!!... Слава!!!...**

ЧЕКІСТ: (Кидаючись від одної групи до другої, щось викрикує, кляне, але голосу його майже не чути, — заглушений хором козаків.)

1. ГОЛОС: (В екстазі затяг). **Ще не вмерла Україна і слава і воля, ще нам браття молодії усміхнеться доля.** (Козаки підхопили).

(Чекіст із перекошеним від безсилої люті лицем, раз-у-раз стріляє до гурту і потім з рештою чекістів помалу посуває ться до дверей. Козаки загрозливим муром, плечем в плече, насуваються, наче хмара на них, не перестаючи в екстазі, співати гимн).

Образ пятий

ДЯДЬКО АНДРІЙ; ТІТКА СТЕПАНІЯ; МАРЯНА; ЧОРНОГУЗ; ГАРТМАН; ПАЛЬЧЕНКО; АРСЕН; ПАРУБКИ - КОЛЯДНИКИ.

Народ сидяща во тмі, узрів світ великій, і сидящим в страні і тіни смертної возсіяв світ.

(Ісаії 9, 1, 2). Єв. від Матея 4. 5.

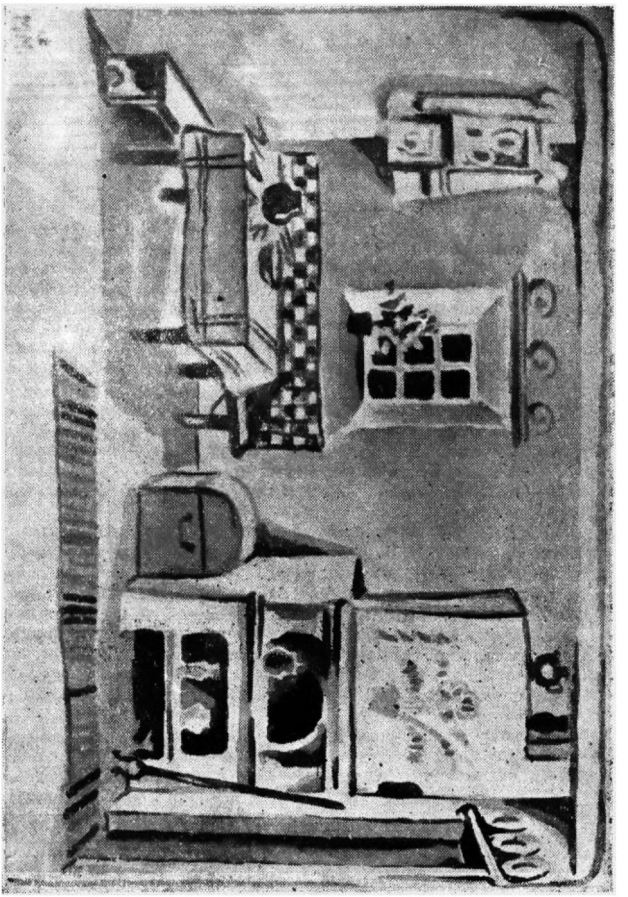

М. Михалевич: Декорації образа пятого.

В хаті тітки Степанії. Вечір. Тітка Степанія біля печі. Полумя грає на її розпаленому, ще досить молодому обличчі. Дядько Андрій

стоїть трохи позаду. Також прижмурив очі, дивиться на вогонь, від чого очі його хитро й насмішкувато стежать, деколи, за енергійними рухами буркотливої Степанії.

Т. СТЕПАНІЯ: Ая... Хай живе... Нехай про мене... Ти з нею мов з новим кожухом. Чекай лиш... Може тебе нагодує тая Україна...

Д. АНДРІЙ: А хто ж мене нагодує?

Т. СТЕПАНІЯ: Ая... Хати вже позбувся. Дочка — каліка, а хазяйський син, мов той Кармелюк, по лісах ганяє...

Д. АНДРІЙ: А хто ж нас, сестро, застане? Комісари, чи як?

Т. СТЕПАНІЯ: А щоб вони тобі виздихали! Щоб світу сонця не дочекалися... (Хреститься). Господи прости, у самий свят-вечір клену..

Д. АНДРІЙ: Клятьбою їм нічого не вдіеш.

Т. СТЕПАНІЯ: А ті, що вдіяли... побили їх та й по всьому, і тебе з ними, бо господар без хати — не господар, і нехай тобі українці хати тепер ставлять... от і вже...

Д. АНДРІЙ: Хату я спалив, бо однаково виселяли нас...

Т. СТЕПАНІЯ: (Обернулась). То це так? Пропало усе чисто, і поле?

Д. АНДРІЙ: Та чого пропало? Вічно це так не буде... Я собі хату потім поставлю.

Т. СТЕПАНІЯ: (Зідхнула). Дай Боже... Але щось мені так на серці тривожно... Я тобі, братіку, не дорікаю... Сидіть собі в мене... Сама я вдовиця... Дочка у світі... не було до кого слова сказати. Та на старість тяжко приймаком жити. І дочка в тебе на відданні. Хоч і в тітки — та на своїому ґрунті. А ще каліка. (Хитає головою).

Д. АНДРІЙ: Хто знає, на якому ґрунті нам з тобою ще прийдеться сидіти?

Т. СТЕПАНІЯ: А то як?...

Д. АНДРІЙ: Тепер такий час...

Т. СТЕПАНІЯ: (Енергійно). До мене в хату ніякий дідько не влізе! Прости Господи, прости Господи... Не буду, не буду вже... (Швиденько хрестилася). Я собі дам раду...

Д. АНДРІЙ: (Всміхнувся). Оттою кописткою хіба..

Т. СТЕПАНІЯ: Хочби й кописткою..., бо моє право.

Д. АНДРІЙ: Вони питаються за право! А якже... В них інша програма.

Т. СТЕПАНІЯ: А що мені їх програма! В мене за те голова не болить.

Д. АНДРІЙ: То заболить, сестро. Ще й як заболить.

Т. СТЕПАНІЯ: Ой не лякай, не смути мене, Андрію, бо й так мені тепер і свято — не свято...

Д. АНДРІЙ: Це я тобі наздогад того, щоб ти знала, Степанію, що оті самісенькі українці...

Т. СТЕПАНІЯ: (Перебила). Українці!... От вже знову... А що це, Боженьку мій, та звідки ж тоті люди взялися? Та ж говорять зовсім по нашому... Ото мені Маряна казала, але Господи таке, що й купи не тримається... Що мені із цим голову морочити? (У печі зашипіло тітка шарпнулася до неї, горщики, мов живі заходили в її руках). Усенька вода википіла. (Розгріває жар аж іскри летять). Мало, мало буханці не погоріли... (Виймає на лопаті невеличкі, румяні, буханці, обережно складає на постіль, постеливши перед тим паперу).

Д. АНДРІЙ: (Своє). Так от і кажу: виходить українці, то це якраз ми самі.

Т. СТЕПАНІЯ: (З жахом). Як?... Я?

Д. АНДРІЙ: Ну само - собою, й ти!

Т. СТЕПАНІЯ: (Із серцем). А не діждетеся від мене... Та як це?... Хочеш аби й мене спалили... Та що я, вояк якийсь?... Що тобі Андрію?... Та як може жінка на старості літ... От не сердь мене... (Господарює). Бо я й так сьогодні нагрішилася.

Д. АНДРІЙ: А чого ж тобі сердитися? От дивись, Степанію: рідні ми з тобою — одна кров, та, мов турки, одни одного не розуміємо.

Т. СТЕПАНІЯ: Мало борщ мені не википів... (Біля печі). А я таки скажу тобі, що здуріла от, розум в мене — чи яке лихо... я щось не второпаю, що робиться в світі. (Дивиться у вікно). Ой, зоря вже давно ... А ми ще не вечеряли... І вечір який гарний... а місяць... а сніг бач блищить... От все чисто, як і давніше бувало. (Відійшла від вікна, замислена). А у хаті... ніби дух якийсь інший... Ніби вмер хтось.

Д. АНДРІЙ: (Замислено тихо). Чи народитися має на нашій Україні ... От сестро послухай: наш край, де ми живемо, — Україною називається... Це наша Подільщина, Волинь... там далі Київщина, Полтавщина... гет-гет аж по Вороніж, аж до Чорного Моря, аж по Кавказ... Скрізь там наші люди живуть... А де лиш живуть наші люди, де наше слово і пісня лунає: де лиш наш плуг землю оре, де жита наші на сонці зріють, скрізь, де села і хутори наші, все це Україною прозивається...

Т. СТЕПАНІЯ (Біля печі): Ая, ая... Нашій стороні кінця краю немає.

Д. АНДРІЙ: То ж то воно... І нам виходить треба було... (Глянув у вікно). А справді, місячно як... того як його... треба було б мати своє тоє... государство...

Т. СТЕПАНІЯ (не дочула): Господарство?

Д. АНДРІЙ: Государство я кажу... державу.

Т. СТЕПАНІЯ: І нащо тобі тее государство?.. Не суши ти собі тим голови, Андрію, бо то не мужицьке діло.

Д. АНДРІЙ (уперто): От якраз мужицьке, бо мужики у державі то є найголовніша сила, то ж і мусимо собі тим голову сушити... А оті люди, що тепер билися з большаками, отими москалями, ті наші українці — за те діло, якраз, кров свою проливали.

Т. СТЕПАНІЯ: І проливали і повтікали і нічого не вдіяли, бо та голота ще більш розлютилася і кілька сел — гет, чисто спалила... а людей, одних побила, а других десь у світ нагнала, та й таке...

Д. АНДРІЙ: Ми самі тому винні, бо мали зараз до них приєднатися... А то кожен своєї хати пильнував, щоб боронь Боже не втікла.

Т. СТЕПАНІЯ: А хто ж буде моєї хати пильнувати?.. От напасть мені з тобою! (Махнула рукою). Голову мені так замакітрив... я з тобою, брате, одурію... Вже люди десь давно повечеряли, а ми лиш балачки розводимо... І де тая Маряна нещаслива ходить.

Д. АНДРІЙ: Та ж до пан-отця на перевязку пішла.

Т. СТЕПАНІЯ: Ади, мусить такий світ ходити... (Зідхнула). А Арсен що, хіба прийде? Чи з вовками свято справляти буде?

Д. АНДРІЙ (запобігливо): Прийде, прийде Арсен... (Дипльоматично). Так, слухай но... Степанію... Я вже либонь казав тобі...

Т. СТЕПАНІЯ: Ти мені того наказав, аж так.

Д. АНДРІЙ: Ось послухай ще трохи...

Т. СТЕПАНІЯ: Ая, та ж не заткав вуха. Говори вже.

Д. АНДРІЙ: У лісі там, з Арсеном є оті... Вони, знаєш, ховаються... Три їхні козаки, наші ці люди, сестро... Вони хотять сьогодні заграницю. Так от Арсен їх до нас приведе, щоб хоч на святий вечір у теплій хаті та по-людськи той... повечеряли. Вони ночувати не будуть, — сьогодні ж уночі відвезуть їх на границю. Так ото я кажу...

Т. СТЕПАНІЯ: Ой, йой Андрію, якби не наскочив хтось сюди!..

Д. АНДРІЙ: (робить нетерплячий рух).

Т. СТЕПАНІЯ: Чекай но... Я їх до хати пустити не відмовляю... Нехай загріються... Та ж я не бузувір якийсь... Від порога не віджену, та ще в такий вечір... Хай повечеряють із нами... але аби тут не барилися дуже, бо я таки боюся...

Д. АНДРІЙ: Ну от і добре, сестро. А боятися тобі нічого. Парубки за селом пильнуватимуть, щоб часом не надіхав хтось... А вони й самі поспішають, бо тут їм таки небезпечно.

Т. СТЕПАНІЯ (зідхнула): Горе, горенько нам... Хіба оце свято якесь... Ані тобі до церкви, ані між люди... Вже й до сусіднього села небезпечно йти. Та що там, і надвір людині страшно вийти... Колись то війна за горами була, а тепер за порогом, ато й у хату сунеться. (Рипнули двері, увійшла Маряна. Вона трохи бліда, одна рука схована так, що лиш кінчики посинілих пальчиків, стремлять зза пазухи).

МАРЯНА: Добрий вечір! Зі Святим Вечором вас!

Д. АНДРІЙ: Ну, як тобі, дочко?

МАРЯНА: (стягає здоровою рукою свиту).

Т. СТЕПАНІЯ (до неї): Чекай, чекай, сирітко... Я тобі поможу.

МАРЯНА: Дякую, тіточко... я сама.

Т. СТЕПАНІЯ (допомагає): А де там сама... Боженьку, Боженьку (метушиться). Сідай собі, сідай, небого.

Д. АНДРІЙ: А ти, сестро, коло Маряни, наче біля неживої вже бідкаєшся.

Т. СТЕПАНІЯ: Ой, люди, людоньки, якісь ви справді несамовиті, чи що?... Та ж, дивись, дівка калікою стала... Та ж то може на ціле життя! Що ти собі думаєш, братіку?.. Та ж хто її візьме, каліку таку?!

МАРЯНА (всміхнулась): Та я про віддання не думаю...

Д. АНДРІЙ: Не такі тепер часи, щоб тим журитися...

Т. СТЕПАНІЯ: От бачите! (Сплеснула руками) вона ще й усміхається... Та ж ти, дівко, від смерти ледве ледве врятувалася!.. Та ж вони тебе збещестити могли, коли ісхотіли б...

МАРЯНА (спустила голову. Павза): І ви, тітко, не покинули б їх, коли бачили б, як вони там, на тому возі лежали, смерти чекаючи.

Д. АНДРІЙ: Я Маряно, твій батько, і оце... низенько кланяюсь тобі за те.

(Маряна збентежено усміхається. Взяла батькову руку, закрила собі нею лице. Дядько Андрій другою рукою пестить її голову. Мовчанка. Велика павза).

Т. СТЕПАНІЯ (дуже зворушена): Ти не голодна, Маряно?

МАРЯНА (піднесла лице): Ні, не голодна, тітко, дякую.

Т. СТЕПАНІЯ (до Андрія): То що, почекаємо на Арсена?

Д. АНДРІЙ (заглянув у вікно): Та мають ось надійти...

Т. СТЕПАНІЯ (по павзі, замислено): Нічого, нічого я не второпаю... Від'оли та ліворуція, чи як її в лиха... Тільки ото очима лупаю, як те немовля на світ... От хочби вам і це. (Іде відмикає скриню, дістає звідти щось загорнуте в папір)... Не казала я вам, бо забула... В мене так голова запаморочена... (Розгортає папір). Ось... о... люди кажуть, що може за те колись великі гроші дадуть.

Д. АНДРІЙ (обернувся до неї): Що це там у тебе?

Т. СТЕПАНІЯ (дуже таємничо, шепотом): Оце знайшла при шляху... Отакіський кавальчик стремів зпід снігу... Це на тому місці, де тих бідолашніх постріляли. (Добуває з паперу військовий кашкет).

(Маряна теж встала, наблизилась до тітки тепер всі троє розглядають тітчин скарб).

Т. СТЕПАНІЯ: Оттут ще засмаровано трохи.

МАРЯНА (тихо): **Кров це...**

Т. СТЕПАНІЯ: Ая, ая... А чи справді, Андрію, за це можна гроші дістати? Може цей знак (показує на тризуб) **якийсь золотий?**

Д. АНДРІЙ (тихо, повільно): **Або від золота дорощий... Це... Степаню, сховай... сховай десь, бо це памятка про той страшний день...** (Замислено).**Як хоче хтось жити щасливо, мусить про найстрашніші дні памятати... А він, цей кашкет, може справді велику ціну колись матиме...**

СТЕПАНІЯ (трохи розчарована): **Таке то...** (Павза). **Але й в хаті це тримати небезпечно... Коби, боронь Боже, не знайшли.**

МАРЯНА: Дайте мені, я сховаю.

Т. СТЕПАНІЯ (сердито): **А не дам...** (Загортає в папір). **Я сама. Ти вже, дівко, з тим не грайся мені... То вже не твоя печаль...**

МАРЯНА: Тоді сховайте, тітко, самі... Але...

Т. СТЕПАНІЯ: Не журися тим. Я знаю, що мені робити, бо то моє.

(З печі шипіння. Тітка швидко кладе загорнутий кашкет на постіль, метнулася до печі. Раптом хтось стукнув у вікно).

Д. АНДРІЙ: Ага... мабуть прийшли. (Вийшов у сіни).

МАРЯНА (встала, тихо): **Прийшли вже...**

Т. СТЕПАНІЯ (біля печі): **То мабуть Арсен із тими пройдисвітами.**

МАРЯНА: З якими пройдисвітами?..

Т. СТЕПАНІЯ: Та ж ті петлюрівці, чи яка біда.

МАРЯНА (тихо, з докором): **Пощо їх, тітко, пройдисвітами обзиваєте?...**

(У сінях гомін голосів, чути, як струшують сніг).

Т. СТЕПАНІЯ: А ти мене не вчитимеш, як їх прозивати. Добрі люди на Свят-Вечір вдома сидять, а не по лісах, мов опришки, ганяють...

МАРЯНА (тихо): **Коли судите, тітко, то судіть поправді.**

Т. СТЕПАНІЯ (сплеснула руками): **А дивіться но!.. То ти мене...** (Обірвала).

(Увіходить Гартман, Чорногуз і Пальченко. Нерішучо спинилися біля дверей).

ГАРТМАН: Добрий вечір.

ЧОРНОГУЗ: З празником вас.

ПАЛЬЧЕНКО: (кланяється).

Т. СТЕПАНІЯ (не дуже привітливо): **Дай Боже й вам...** (Відвернулася до печі).

МАРЯНА (тихо): **Вітаємо вас у тітчиній хаті!..**

Д. АНДРІЙ (із сіней): **Заходьте, заходьте, будьте ласкаві... Роздягайтеся.** (Теж увійшов. Чорногуз, Гартман Пальченко скидають селянські свитки).

Д. АНДРІЙ: А ти, Арсене?

АРСЕН: Та й я з вами. Там хлопці вже на варту поставали ті, що повечеряли.

Д. АНДРІЙ: Ну, то роздягайся й ти. (Арсен роздягається).

(Ніякова мовчанка. Чорногуз, Гартман і Пальченко трохи нервово витирають і хухають на замерзлі руки).

Д. АНДРІЙ: Так прошу, дорогі гості, до столу. (Сідають).

ЧОРНОГУЗ (до Маряни, усміхаючись): **Ось і довелося нам таки побачитися ще.**

МАРЯНА: Богові дякувати.

(Тітка Степанія застеляє стіл чистою скатертиною, кладе рілки, ложки).

МАРЯНА: (встала, хоче помагати).

Т. СТЕПАНІЯ: Сиди, сиди... Яка вже тепер із тебе господиня.

МАРЯНА: (неохоче сіла, зніяковіла, павза).

Д. АНДРІЙ (всміхнувся): **Нічого, нічого... Вона ще нагосподарюється...** (До гостей). **То наша тітка так... Лиш удає, що бага яга... А вона в нас добряча... От любить буркати трохи...**

Т. СТЕПАНІЯ: А нехай думають, що зла баба, вредна... Але баба може більш жалує людей, як хто добрий.

ЧОРНОГУЗ (до тітки Степанії): **Ми за вашу охоту красненько вам дякуємо, тітко. А що саме на Святий Вечір потурбували, то вибачайте.**

Т. СТЕПАНІЯ: Ой не солодко, я знаю, чужі пороги оббивати та в свято таке за чужий стіл сідати...

Д. АНДРІЙ (урочисто, суворо): **І наш поріг, і наш стіл, не чужі їм, сестро.** (Павза).

ГАРТМАН: Не наша воля...

ПАЛЬЧЕНКО (захвилювався): **Це — цей о-ост-танній в-вечір н-на Україні... ос-останнє р-різдво... н-не незабу-буду н-ніколи...**

СТЕПАНІЯ (глянула на нього... Зі співчуттям). **Та він у вас загикується, бідолашний...**

ГАРТМАН: Це йому тепер таке сталося. Раніше не загикувався. (Павза).

МАРЯНА: Так... правда... я памятаю.

ЧОРНОГУЗ (роздумуючи): **Як тоді нас кіннота оточила, кожний самотужки боронився, як міг... От й його тоді шаблею по голові вдарили, а як впав, на нього ще кілька наших порубаних козаків... це йому життя врятувало, бо тих, що на ньому були...** (Павза). **порубали, а він ось із того часу загикується...**

СТЕПАНІЯ (заслухалась, потім раптом заметушилась): **Їжте, їжте собі на здоровля...**

Д. АНДРІЙ: Воно й їсти треба й поговорить з людьми... Не поганяй їх, сестро. Вони давно вже теплої хати не бачили.

Т. СТЕПАНІЯ: Та я лиш припрошую, як годиться... Я не бороню. (Павза, тітка Степаня дивиться жалісно на гостей). **Сини ви мої, діти мої, яка вас ото доля лиха по світі волочить?.. Що ви по тих лісах, якого щастя шукаєте? Чи ж не ліпше вам було вдома перебувати, з ріднею, як оттак поневірятися...** (Зідхнула). **Скажете: — дурна баба, не в своє ділo мішається.** (Схлипнула). **Але мені за вас серце болить...**

ЧОРНОГУЗ: Ми, тіточко, ось яке щастя шукати... І не те, що шукали, але й знайшли його... Ось воно те щастя... (Показує на Марину).

Т. СТЕПАНІЯ: Та що її, сватати будете, чи як?.. Та ж вона каліка.

МАРЯНА (збентежена, голову похилила).

Д. АНДРІЙ: В кого кров молода й здорова... і серце чисте, в того рани швидко загоюються.

ПАЛЬЧЕНКО: (Мов зачарований, дивиться на Маряну): **Т-так-м-ми з-за нею ш-укали... з-за н-нею...**

Д. АНДРІЙ (зворушений): **Спаси-Біг вам, панове, що так доньку мою вшанували. А ми оценький вечір із вами будемо завжди памятати... Бо потім підете ви на чужину... та от обіцяюсь вам: заки вернетеся, між людьми наша думка, як пшениця на ниві весело зеленітиме... ми з Маряною та Арсеном, покищо мало нас, але дасть Біг більше нас буде, а то й геть чисто всіх на свій бік перетягнемо... Он і тітка**

Степаня за один вечір і вже наполовину наша, а чейже таких вечорів безліч буде... Стягнемо очкурі, зуби сціпимо, а таки на своєму поставимо, ми люди вперті... Чи так я кажу?

АРСЕН: Таки так.

Т. СТЕПАНІЯ (дає другу страву): **Їжте здорові, наїдайтеся...**

ГАРТМАН: Дякуємо.

(Велика павза. Усі мовчки, повагом, з урочистістю вечеряють. Тишина)

ПАЛЬЧЕНКО (зворушено, побожно): **Л-лиш у-т-такий в-вечір Христос м-міг н-народитися...**

Т. СТЕПАНІЯ: Радісний цей вечір та люди сумні якісь. (Зідхнула). **От немає хочби трохи горілки почастувати вас.**

ЧОРНОГУЗ: Ми й без горілки, мов пяні, тітко. Ось так мені на душі тепло стало... Так нам добре тут з вами... Вашим добрим словом, неначе вином упилися ми. Не страшно нам тепер, що на чужину підемо, бо понесемо із собою це тепло вашої хати, яке вічно нам душі загріватиме... А та чужина, знаємо її — і в літку студить, мов лід...

СТЕПАНІЯ хоч і не зовсім зрозуміла, та співчуваючи головою захитала): **Ой так, так.**

Д. АНДРІЙ: Ану покажи їм, Степаню, що ти знайшла...

СТЕПАНЯ: Ая, онки... (Бере з постілі кашкет, розгортає папір).

ГАРТМАН: Наш кашкет! (Кашкет колує по руках).

СТЕПАНЯ: У полі при дорозі знайшла... Лиш отакіський кавальчик стремів зі снігу.

ГАРТМАН: Доконав нас сніг у цьому поході...

ЧОРНОГУЗ: Але й за те дяка, що сховав оце від ворога, То ж вибачаємо тобі, сніже-вороже, всеньке зло, що зробив ти нам. Де ж тепер цей наш товариш, що його голову покривав цей кашкет, у час походу від студені боронив?... Відважно плив він..., мов корабель, сніжними полями... Ноги, що несли його, часто вгиналися від втоми... Вітер коливав виснаженим тілом, але гордо й певно, як хрест, сяючи тризубом проти сонця, плив ти крізь сніжний шторм, товаришу наш!.. Непереборна сила гнала тебе до мети. І ніхто не скаже, що заломився ти там під Базаром, так як не згас, а засвітився на Голгофті світ Христа....

ГАРТМАН: Сховайте добре, тітко, оцей кашкет. Страшний він для наших ворогів, страшна сила в ньому захована...

СТЕПАНІЯ (тихо замислено): **Справді і чудно мені і страшно, дивно якось ви так говорите.**

ЧОРНОГУЗ: Так чудно й страшно було вохвам, коли зоря їх до ясел привела...

(Зарипів за вікном сніг. Блиснула зоря, заспівали парубочі голоси колядку):

Нова радість стала,
Яка небувала,
Над вертепом звізда ясна
На весь світ засіяла.

(Усі встали, дивляться у вікно. Слухають коляди. Коли спів Степаня заметушилася).

СТЕПАНІЯ: Клич їх, Андрію, до хати.

Д. АНДРІЙ: Метнувся у сіни. (Світ біля вікна згас. У сінях гомін).

Т. СТЕПАНІЯ (відчинила двері): **Просимо до хати.** (Голос дядька Андрія: „заходьте, хлопці"! Голос парубка: **„Арсене, Арсене, а вийди-но"**. Арсен виходить).

СТЕПАНІЯ: Та чого ж до хати не йдете?

Д. АНДРІЙ (увіходить): **Не можуть·..** (До гостей). **Ну, збірайтеся панове, дорогі гості... Шкода, шкода. Коні вже тут....**

(Чорногуз, Гартман і Пальченко збираються).

СТЕПАНІЯ (сумно): **От Господи! Тільки, що вечір по людськи почався... і вже по всьому.**

ЧОРНОГУЗ (схвильовано): **Буде ще Великдень у нас, тітко·.. Дякуємо вам сердечно й щиро...**

СТЕПАНІЯ: А оце вам на дорогу буханці наші святочні... Кожному по одному. (Роздає буханці, усі дякують).

ПАЛЬЧЕНКО: Д-дякуємо... і н-низенько в-вам кланяюсь...

Д. АНДРІЙ (теж вклонюється): **А ми вам ще нижче.**

ЧОРНОГУЗ: А тебе, Маряно, сестро наша названа, дозволь на пращання оттак. (Цілує її в чоло).

ГАРТМАН (теж поцілував Маряну).

ПАЛЬЧЕНКО: І-і м-мені м-можна?..

МАРЯНА (здоровою рукою обняла його і поцілувана, як брата).

ГОЛОС із СІНЕЙ: „Поспішайте, панове, коні вже тут".

ЧОРНОГУЗ: Ну, прощавайте.

(Усі прощаються, стискають за руки).

СТЕПАНІЯ (хлипаючи): **Щасливі йдіть... Боже вам помагай·.. все добре...**

(Чорногуз, Пальченко, Гартман, за ними дядько Андрій і Маряна виходять. Чути як прощаються там. Потім на дворі голоси вмовкають. Захропіли коні, потім тиша. Степанія одна у хаті. Зідхнула. Далі починає прятати зі стола. Взяла до рук кашкет, замислилась, потім йде до печі, робить рух, ніби хоче його кинути туди, але спиняється, повільно відходить, завагавшись трохи, раптом лізе на ланку і, перехрестившись, ховає кашкет за образ. Дядько Андрій і Маряна саме в цей час увійшли, побачили це).

Д. АНДРІЙ (до Степані, тихо й лагідно): **От за це саме, сестро, багато тобі гріхів відпустять на тім світі.** (Пауза). **А там надворі дивилися ми з Маряною... знову десь горить...** (Злим шепотом). **Палять нас ті злодії... Але може цей вогонь наших людей трохи припече, щоб прокинулись нарешті.**

МАРЯНА (повільно стає навколішки, лицем до образів, зашепотіла тихо й гарячо. **Боже наш... Боже наш Великий і справедливий, пошли їм щасливу дорогу, щоб живі і здорові дісталися де їм треба — й безпечно.** (Зовсім тихо). **Та, щоб нас не забули...**

З А В І С А.

Видавництво „ДЕШЕВА КНИЖКА"

У ВІДДІЛІ

„НОВА СЦЕНА"

ВИДАЄ

1) комплєти програм на всі Національні Свята й біжучі Роковини;
2) інсценізовану історію України (24 сценічні картини, звязані із життям передових князів, гетьманів, вождів та з великими історичними подіями нашого минулого);
3) пєси, комедії, ревії, вертепи і всі інші драматичні твори;
4) методичні підручники з обсягу театрального мистецтва.

„НОВА СЦЕНА" — це нова свіжа струя в нашому аматорському театральному мистецтві!

Вже вийшли з друку:

1. **„Царі ходять"** — похатній вертеп із нотами рисунками одягів і т. д. ціна 1 зл.
2. **„Радуйся, земле"** — вертеп на сцену ціна 80 гр.
3. **„Над вертепом звізда ясна"** — вертеп на сцену ціна 80
4. **„Різдвяна калина"** — вертеп на сцену ціна 80

До ціни дочисляємо 20 гр. за пересилку 1 примірника

Останні всі 3 вертепи теж з нотами, рисунками одягів і сценічного приладдя, та точними режисерськими порадами,

Комплєт програм на

Свято Крутів

Річницю Крут відсвяткуєте за другим комплєтом. Там міститься 5 деклямацій (О. Стефановича, В. М. Янова, Дажбожича, С. Орлюка, О. Олеся), 5 гуртових та сольових із гуртом рецитацій („Гаркнули бубни" Б. Лепкого, „Гармати-кріси-кулемети" Ів. М., „Ми молоді" Р. Дурбака, „Що то за грім" Б. Лепкого, „Присяга українського юнацтва" Ю. Шкрумеляка), дві інсценізації („Крутянська легенда" й „Під Крутами"), 8 хорових пісень із партитурами на чотири голоси, для чоловічих і мішаних голосів („Ой зза гори чорна хмара", „Ой впав стрілець", „Що то за грім", „За рідний край", „Ви жертвою в бою", „Сповнилась міра", „Гей ну хлопці до зброї", „Ой зза гори зза лиману"). А теж і реферат про Круги.

Комплєт програм на

Свято 22. січня

Комплєт, призначений до святкування річниці 22. січня, містить у собі 4 сольові рецитації (деклямації: „Богданова слава" М. Чернявського, „Вітри та бурі" О. Олеся, „Наші груди розкриті" Л. Отаманця, „У Січове Свято" Б. І. Антонича), 5 гуртових і сольових із гуртом рецитацій („Четвертий Універсал" С. Орлюка, „Україні" Ю. Косача, „Подражаніе Ісаї" Т. Шевченка, „Ми ідем" В. Ковальчука, „Сонце на обрії" О. Олеся), дві інсценізації — короткі театральні вистави, присвячені саме річниці 22. січня („Великий День" і „Великий Січень"), та 7 хорових пісень із партитурами на чотири голоси, для чоловічих і мішаних хорів („Де Дніпро наш", „За рідний край", „Ми йдем вперед", „Гей ну хлопці до зброї", „О, Україно", „Ой у лузі червона калина", „Розлилися круті бережечки"). Крім того, до комплєту долучений вичерпуючий реферат про річницю 22. січня, причини й наслідки тієї великої події нашої минувшини.

Обидва комплєти крім цілого ряду деклямацій, рецитацій, сценічних картин, хорових пісень із партитурами — містять режисерські уваги, малюнки всіх осіб, рисунки сцен і сценічного приладдя та завваги про те як складати святочну програму і по кілька зразків таких програм.

Підготовляються до друку і впродовж 1938 року завсіди на 2 — 3 місяці перед кожним святом вийдуть такі комплєти всі укладу В. Ковальчука:

на Свято Лесі Українки
на Свято Тараса Шевченка
на Свято Українського Моря
на Свято Симона Петлюри
на Свято Івана Франка
на Свято Українського Стрілецтва
на Свято Хрещення України
на Свято Українки Матері і інші.

Ціна одного комплєту 2 зл. 20 гр.
(з пересилкою 2·50 зл.)

Крім того можна скористати з такої догідности:

Хто пришле згори за всі 10 комплєтів 20 зл. — діставатиме по 2 примірники кожного комплєту!

Хто вибере собі зпоміж 10-ох вичислених комплєтів 5 комплєтів і пришле згори 11 зл., може набути додатково по 1 примірникові з усіх 5-ох вибраних або 5-ох інших комплєтів за половину ціни.

Хто пришле згори за 2 примірники того самого комплєту не платить пересилки. —

Замовлення слати чеком „Дешевої Книжки" (ч. 130), „Самоосвітника" (ч. 255), або звичайними грошевими переказами із точним зазначенням на що!

Свята зближаються! Спішіться із замовленнями!

НОВИЙ

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ СПІВАННИК

Українська пісня

понад 250 найкращих українських історичних пісень.

До кожної з цих пісень є у цьому збірнику ноти! Поміщені в збірнику пісні це найкращі українські історичні, патріотичні, воякські, побутові й веселі пісні з усіх українських земель.

КОШТУЄ ТІЛЬКИ 4 ЗЛ. (з пересилкою 4·50 зл.)

Коли взяти під увагу величину книги, кошти друку, виготовлення понад 250 нот і майже цілорічну працю над укладом і приготуванням до друку цього співанника, він мав би коштувати щонайменше 10—15 зл. Але тому, що на нього ждуть десятки тисяч зпоміж української селянської молоді, — Видавництво дає його за найнижчу можливу ціну 4 злоті (4.50 зл. з пересилкою).

Цей співанник — буде найкращою дорогоцінністю для кожного молодого українця!

Українська Молоде!

Скільки Вас даремне питали за таким співанником в усіх книгарнях! Скільки ж вас писало у своїх листах до Видавництва з проханням, щоб видати такий співанник! Всюди відчувають усі і кожний зокрема потребу такого співанника. Ви любите співати всі найкращі українські пісні. Цієї змоги Ви досі не мали, але тепер ми її Вам даємо. Даємо Вам у такому вигляді й за таку ціну, що так не дав би Вам ніхто!

Хай не буде ніодної такої української хати, де не було б цього першого Великого Українського Співанника

„Українська Пісня"

Замовляйте його самі, поручайте другим!

Користайте з великої знижки в місяці січні 1938 року

Замовляти як і „Нову Сцену".